

אלי פריימן

קטע מפירוש התורה לרלב"ג

מבוא¹

הרלב"ג – ר' לוי בן גרשום² חי במחצית השניה של המאה הראשונה לאלף השישי (בערך ה"א נ'). היה פילוסוף, מפרש המקרא והתלמוד, מהנדס, אסטרונום, מתמטיקאי ואולי גם רופא. מוצאו מפרובנס והתגורר בערים אורנז', אביניון ופירפניון.

אין ספק שאבותיו היו תלמידי חכמים גדולים, אבל מי הם בדיוק לא ידוע בבירור. לדעת רוב רובם של החוקרים, אביו היה ר' גרשום בן ר' שלמה, מחבר ספר "שער השמים". סבו מצד אמו לדעת חלק מהחוקרים וגם במסורת היהודית היה הרמב"ן. דעה זו אנחנו מוצאים בספר "תועליות הרלב"ג", שנדפס לראשונה לפני כארבע מאות שנה, ופעם שניה בלובלין בשנת תרע"ד. גם בספר "הדעות והמידות" אשר יצא בוארשא בשנת תרכ"ה, וגם בהסכמות לספר זה מאת הנצי"ב וגדולים אחרים מצויה דעה זו, אבל כבר יצאו עליה עוררין רבים.

רוב החוקרים רואים כסבו של הרלב"ג (מצד אמו) את ר' לוי בן חיים, אשר היווה סלע מחלוקת בזמן הרשב"א ומוזכר רבות בספרו של אבא מרי משה דון אסתרוק "מנחת קנאות". ר' לוי בן חיים היה פילוסוף גדול ותלמיד חכם, וכתב ספרים רבים. הגדול שבהם נקרא "לויית חן", ובו עוסק בנושאים רבים בתורה ובחכמה³. בשו"ת התשב"ץ ח"א תשובה קלד כותב המחבר: "ר' לוי (הרלב"ג) אדם גדול וחשוב וקרוב לנו האיש כי זקנו ר' לוי הכהן היה זקנו של אדוני ז"ל ר"י דילשפילש, וגם הרב ר' לוי (הרלב"ג) היה בעל אחותו של אדוני ז"ל".

ספרי

ר' לוי בן גרשום כתב ספרים רבים ובמקצועות שונים. ר' יצחק לאטיש⁴ בספרו "שער ציון" כותב: "והרב הגדול הנשיא על כל מעלה הרב רבינו לוי בן הרב הגדול ר' גרשום המכונה מאש ליאן דיבאנווילש, חבר חבורים רבים ונכבדים ופירש כל התורה שבכתב

1. הקטע שלפנינו הינו פרסום ראשון מתוך הספר "פירוש הרלב"ג לתורה" שעומד בעז"ה לצאת לאור במהדורה מדעית. המכוא חלקי ונועד לתת תמונה כללית כלבד, בספר יופיע בעז"ה מבוא מקיף ונרחב. כמו כן סידור ההערות ותוכן איננו סופי.
2. בכל כתבי היד כתוב ר' לוי בן גרשום, והחוקרים עמדו על כך בכדי לברר את זהותו של אביו.
3. הספר נמצא בכת"י בספריות שונות.
4. ר"י לאטיש חי בערך באמצע המאה השניה לאלף השישי, כלומר מיד לאחר תקופתו של הרלב"ג.

ושבעל-פה וביאר ביאורים נוראים בכל חכמה ובפרט בחכמת ההגיון ובחכמת הטבע, ובאלהיות ובלמודיות וברפואות אין כמוהו בכל הארץ, וביאר התורה שבכתב באור נכבד מאוד לא נודעה מעלתו כי אם ליחידים". גם ספר יוחסין כותב שהרלב"ג פירש את התורה שבעל פה, כתב פירושו לתלמוד וספרים רבים אחרים (הרלב"ג עצמו בפירושו על התורה מזכיר את פירושו למסכת ברכות).

כותבי הדורות מביאים מספר-ספרים שמיוחסים לרלב"ג, חלקם נמצאים בידינו וחלקם אינם ידועים. בין הספרים המוזכרים נמצא "יסוד המשנה" על המשנה; "מחוקק ספון" על אגדות רב"ח במסכת בבא בתרא; "שערי צדק" על יג' מידות⁵, וכן ספרים רבים במדעים שונים שנמצאים בכת"י והרלב"ג מזכיר אותם בפירושו לתנ"ך ובספרו הנודע "מלחמות ה'".⁶ ביניהם ספר "היקש הישר", בו הוא מבאר את דעותיו של הפילוסוף הנודע אבן רושד; ספר "מעשה חושב" בחכמת החשבון; ספר באסטרונומיה אשר הוא בעצם חלק מהספר מלחמות ה'; אבל הושמט מכל ההוצאות ורק לאחרונה יצא לאור מכת"י ע"י פרופ' גולדשטיין בארה"ב. כמו כן כתב ספרים רבים על ספריו של אריסטו: באור לחכמה הטבעית; לספר בעלי-חיים; לספר החוש והמוחש; לספר השמע, ועוד. מיוחסות לו גם מספר תשובות בכת"י, ואפילו מספר שירים.

מצדדים ומתנגדים

ספריו של הרלב"ג יצרו מערכת ספרותית גדולה וענפה בדורו ובדורות שלאחריו. ויוכחים רבים ניטשו בין מצדדי שיטתו הפילוסופית למתנגדיה. ספרו מלחמות ה' גרם לתלמידיו חכמים רבים לצאת בפולמוס רחב על דבריו, והיו אף שהחרימו ספר זה (כשם שהחרימו את ספרו של הרמב"ם מורה נבוכים). במשך השנים נוספו למערכה מתנגדים ואוהדים, אך אין בכוונתי לעסוק כאן בפרטי הפולמוס סביב שיטתו הפילוסופית. יש רק לציין שקרובו הגדול, ר' שמעון דוראן בעל התשב"ץ, כתב ספר להגנת שיטתו הפילוסופית של הרלב"ג, וספר נוסף על פירושו לתורה אשר נקרא "לית חן".⁷

עוד מענין לציין את יחס הריב"ש אל הרלב"ג בשו"ת שלו סימן מה, בשאלת לימוד חכמת הפילוסופיה. הריב"ש כותב כיצד אפילו הרמב"ם לא נמלט מטעויות בגלל שנמשך אחר חכמות אלו, ומוסיף: "והחכם רבי לוי ז"ל גם הוא היה חכם גדול בתלמוד ועשה פירוש נאה לתורה ולספרי הנביאים והלך בעקבות הרמב"ם ז"ל. אמנם גם הוא הטו את לבבו אותן החכמות הרבה מדרך האמת... כתב דברים שאסור לשומעם... ומעתה ישא כל אדם קל וחומר בעצמו אם שני המלכים האלה לא עמדו רגליהם במישור בקצת דברים, כבודם במקומם מונח, ואם היו גדולי העולם, איך נעמדו אנחנו אשר לא ראינו מאורות לערכם".

5. יש שכתבו שספר זה שהוא למעשה מאמר קצר הינו חלק מספרו "יסוד המשנה".
6. מלחמות ה' הוא ספרו המפורסם ביותר של הרלב"ג, ספר שעורר הדים נרחבים במשך הדורות. הספר עוסק בפילוסופיה בנושאים הרגישים ביותר באמונה, השגחה, ידיעה ובהירה, נבואה ועוד. המחבר מנתח בשיטה שכלתנית את הרעות השונות ומגיע למסקנות מרחיקות לכת שקוממו רבים.
7. עיין תשב"ץ סוף ח"ד, שם מביא את רשימת ספריו. הספר "לית חן" לא נדפס מעולם ואף אינו בכתב יד בספריות העולם. ר' חיים מיכל בספרו "אורי-חיים" מעיד שבידי מהדיר הספר "הדר וקנים" על התורה היה מצוי כתב יד של ספר זה.

מחברים שרנו בדברי רבנו

רוב המפרשים בימי הביניים מתיחסים לפירוש הרלב"ג על התורה, אך בעיקר לפרשנותו לפסוקים ולא לחלק ההלכתי שבספרו (על מבנה הספר – ראה להלן). ביניהם האברבנאל, בעל העקדה, הר"ן בפירושו לספר בראשית (כפי שציין שם המהדיר בהקדמתו, עמ' 84) ועוד. בדורות מאוחרים יותר היו שהתייחסו בצורה חלקית גם לחלקו ההלכתי של הספר, ביניהם בעל "הכתב והקבלה", "רביד הזהב" על התורה, "מרכבת המשנה" על הרמב"ם, הגר"פ פערלא בפירושו לרס"ג, וכן הרב כשר בספרו תורה שלמה ובשאר ספריו, אבל ספר מקיף כדוגמת ספרים שנכתבו על רש"י והרמב"ן אין על פירוש הרלב"ג, מלבד ספרו של התשב"ץ המוזכר לעיל, שאינו בידינו.

פירושו לתורה

פירוש התורה לרלב"ג שונה במבנהו ובתוכנו מפירושי התורה האחרים, הפירוש מכיל בתוכו למעשה שלשה חלקים אשר קובצו יחד על פי סדר הפרשיות. כל פרשה כוללת פירוש פרשני רגיל של פסוקי התורה, בו הולך הרלב"ג בדרך כלל בעקבות ר' אברהם אבן עזרא, אבל פעמים רבות סוטה מפירושו ומביא פירוש אחר לפסוק, ובמקומות רבים ישנם פירושים חדשים אשר אינם מצויים אצל פרשנים אחרים.

חלק אחר של פירושו הוא אוסף של לקחים הנלמדים מהפרשה במוסר ובמידות, בדרכו בפירושו לנ"ך. חלק זה הוא החלק הידוע ביותר מפירושו וכבר בדורות קודמים יצאו לאור דברי המוסר הללו בפני עצמם⁸. תועלויות אלו – כפי שקורא להם הרלב"ג – מקיפות את כל תחומי החיים בהנהגה בין אדם לעצמו, למשפחה, לחברה וכו'. כמו כן עוסקות התועלויות בעניני דעות, בתחומי האמונה השונים – נבואה, השגחה, ידיעת ה' וכו'.

חלקו השלישי של הספר הוא קיבוץ כל דיני התורה שבכתב ושבעל פה, הדינים שלמדו חז"ל מייג מידות וקצת מתקנות חז"ל. אין מדובר כאן באוסף סתמי של הלכות, אלא שיטה חדשה של הוצאת כל הדינים השונים מהתורה שבכתב לא על פי יג מידות של חז"ל, אלא על פי תשעה כללים אשר הוא קורא להם "שורשים כוללים" וכן על פי ניתוח עומק הפשט בפסוק. בדרך זו מבאר רבינו מתחילת הספר עד סופו את כל התורה שבעל פה וכיצד רמוזה היא בתורה שבכתב. עד כמה שידוע לי הרלב"ג הוא הראשון אשר הלך כשיטתיות ובעקביות בדרך זו של איחוד תורה שבכתב עם תורה שבעל פה, ובמיוחד בדרך הדיוק והניתוח המעמיק בפסוקי התורה, על פי אותם "שורשים כוללים" שהזכרנו לעיל, ועל פי כללים נוספים אשר נראים מפירושו. יש לציין שבעקבותיו הלכו מפרשים אחרים כדוגמת "רביד הזהב" והמלבי"ם אשר גם הם ראו בחשיבות איחוד התורה שבכתב והתורה שבעל פה וברוח זה כתבו את ספריהם, אם כי הם כתבו רק בהתאם

8. בשנת ש"כ יצא לאור ספר בשם "תועלויות הרלב"ג" ובו מביא תועלויות הנוגעות לעניני מוסר. כמה מאות שנים אחר-כך, בשנת תרכ"ה, יצא ספר דומה אבל מקיף ביותר בשם "הדעות והמידות", ובו מקובצים תועלויות בדעות ובמידות לפי סדר נושאים. הספר זכה להסכמת גדולי הדור וביניהם הנצי"ב והרי"ל דיסקין, עד שנאמר עליו כי תועלויות הללו של הרלב"ג הם ספר המוסר הטוב ביותר שנכתב.

לדרשות חז"ל. לעומת זאת, הרלב"ג מנסה להראות ללומד התורה, כיצד כל אדם בשכלו הוא, יכול לראות בתורה שבכתב את כל ההלכות שנלמדות בתורה שבעל פה. אחת הבעיות בלימוד ספר זה הוא מבנה הפירוש. בדרך כלל, מביא הרלב"ג בתחילה את "ביאור המילות", לאחר מכן עובר הוא לביאור הפרשה ולבסוף לתועליות שבמידות וברעות, ובפרשיות ההלכתיות גם תועליות במצוות שמתפרטות ל"שורשים" שהם פרטי הדינים של המצוות. שלשת חלקי הפירוש מתחלקים אם כן בצורה זו: הפרשנות מצויה בביאור המלות ובביאור הפרשה. התועליות במצוות וברעות מצויות בחלק התועליות וגם בביאור הפרשה. החלק השלישי – הדינים הנלמדים מהפרשה – מצוי בביאור הפרשה ובתועליות. סדר זה גורם לחזרות והלומד הרוצה להקיף ענין מסוים חייב ללמוד את כל חלקיו.

מהדורות קודמות ומהדורה זו

הספר "פירוש הרלב"ג על התורה" נדפס בפעם הראשונה סמוך להמצאת הדפוס בערך בשנת רל"ו, במנטואה, בפעם השנייה בשנת ש"ו בוונציה ברפוס של הניאל בומבירגי, ומאז ועד היום לא הודפסה מהדורה חדשה אלא רק מהדורות צילום של דפוס וונציה. דפוסים אלו לוקים בטעויות רבות מאוד ובחסך רב, אמנם למעיין לא נראה בדרך כלל החסרון הגדול אבל בהשוואה לכתבי יד אחרים יש חסרון בולט במקומות רבים. אין בכוונתי להתייחס כאן לכתבי היד השונים ולמה שחקרתי אודותם בשלב זה, רק אכתוב כי בידי נמצא כת"י מיוחד אשר הוא המושלם ביותר הידוע היום בעולם אשר על פיו נכתב הקטע המובא להלן, ועל פיו יצא, בעז"ה, הספר כולו. אחת ההשערות היא, שכת"י זה הוא מהדורה מאוחרת יותר של פירוש הרלב"ג, ולא אותה מהדורה אשר על פיה הודפס הספר. בעז"ה במבוא לספר אסקור בהרחבה את כתבי היד השונים וכן את כתב היד המובא כאן.

כאן המקום להודות לעובדי הספריה הלאומית, שסייעו בידי להגיע לכתבי היד השונים.

להלן נביא קטעים מפירוש הרלב"ג לספר שמות, קטעים הקשורים להלכות שבת. הקטעים הראשונים "לקוחים מפרשת בשלח על הפסוק "שבו איש תחתיו"⁹, והקטעים שאחריהם – מפרשת יתרו על מצוות "זכור את יום השבת". לקטעים מצורפים שינויי נוסחאות ומראי מקומות מינימאליים. בשינויי הנוסחאות לא כתבתני את כל השינויים, אלא רק את המשמעותיים שבהם, וכן שינויי הנוסחאות של קטעים שלמים. בחלק מהערות קיצרתי, אם כי יתכן שיש מקום להאריך. אשמח לקבל תגובות בענין זה ובעניינים האחרים.

לבסוף ברצוני להודות לישיבת "ברכת משה" במעלה אדומים שזכיתי להסתופף בצילה, ובמיוחד לראש הישיבה הרב נחום אליעזר רבינוביץ שליט"א אשר כל עבודתי נעשית בעצתו ובהדרכתו.

9. בקטע זה יש סתירה ברורה בין ד"ו (דפוס וונציה) לכתב היד, והשוני הוא גם בביאור הפרשה וגם בתועלת. בד"ו מתייחס עיקר הפסוק לאיסור טלטול, והתועלת – המראה מה המצווה הנלמדת מהפסוק – עוסקת אף היא בענין טלטול, בעוד שבכתב היד נלמדים ענייני תהומין.

שני הקטעים שלפנינו, מפרשת בשלח, מופיעים רק בכתב היד שברשותי. בדפוס זונצא ו בשאר כתבי היד מצוי נוסח אחר, אשר מובא בשינויי הנוסחאות. הקטע הראשון לקוח מביאור הפרשה, והקטע השני מן התועליות.

שבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו ביום השביעי (שמות טז, כט) [א.הנה במה שאמר שבו איש תחתיו היה די למנוע מהם היציאה ללקט המן, עם שכבר התבאר להם¹ שלא ירד המן², ואולם אמר אל יצא איש ממקומו ביום השביעי היא אזהרה כוללת כאילו הראה להם בזה, שגם בהליכה בזולת לקיטת דבר יהיה להם אשם. ואפשר שנאמר כי באומרו שבו איש תחתיו, כי לא יותר לו להעתיק הדבר ההוא משם אך יניחנהו תחתיו, רצוני לומר במקום האיש ההוא שהוא ארבע אמות כשיפשוט ידיו ורגליו. וכבר נתבאר זה ממה שזכור במקושש במה שיבא³. יואם

(א) בר"י ובשאר כתיי נוסח אחר: ולזאת הסיבה נתחייב המקושש סקילה כמו שנתבאר בתורה. וזוה המקום יתבאר שההכנסה מרשות הרבים לרשות היחיד היא אסורה בשבת, וכבר נבאר זה בגזרת האיל מצד אחר בפרשת יתרו. והנה הוציאו רז"ל ענין התחומין של תורה מזה המקום בראשון מעירובין, אלא שעל כל פנים פשט הכתוב הוא כמו שבארנו, וענין התחומין יתבאר לנו ממקום אחר כמו שנבאר בפרשת יתרו. ואילו היתה זאת האזהרה למנוע היציאה מהמחנה, הנה יתחייבו האנשים אשר בקצה המחנה בלכתם פסיעה אחת שיצאו חוץ למחנה, וזה דבר בלתי ראוי שנאמיננהו, כי המקושש יצא חוץ למחנה לפי מה שיראה ממה שאמר וימצאו איש מקושש עצים, לא היה חייב, אלא מפני שהיה מקושש, ולזה לא נענשו המוצאים אותו ולא גונו על צאתם מהמחנה. ואולם הביאו רז"ל זה הפסוק לאטמכתא לבר, כמנהגם ברבים מביאורי דיני המצוות. ואפשר שנאמר שהרצון בזה שישבו תחתיהם מי שלקטו דבר חוץ למחנה, כי אין להם להוציאו חוץ מהמקום ההוא שהוא תחתיו. כי אי אפשר שנאמר שיצוה אותם משה שישכנו בשבת במקומם ולא יצאו משם, שאם היה הדבר כן היו מוצאי המקושש חייבים, ולזה הוא מבואר שזה המאמר היה למי שילקט דבר בשבת בחוץ. ואמר אחר זה אל יצא איש ממקומו להזהיר אפילו על היציאה בזולת לקיטה. והנה היציאה מהמקום לפי מה שימצא מהמדינות לא יהיה בפחות משיעור המדינה, כי עד כמו שיעור המדינה לכל הצדדים ימשכו לכל הפחות שדות העיר וכרמיה ויעריה. ולפי שבמחנה ישראל היה או שלש פרסאות לפי מה ששערו לפי מנין האוהלים שהיו שם, הנה היתה זאת האזהרה שלא יצאו שלש פרסאות חוץ למחנה, כי לא היה הרצון בזה שלא יצאו כלל מן המחנה כמו שביארנו. ולזה תהיה הכונה בו, שלא יצאו ממה שהוא ראוי שיהיה נכלל במקום המחנה. ולפי שהם היו במדבר שלא היה שם שדות וכרמים הנה יהיה זה השיעור כולל בכל מדינה, היתה גדולה או קטנה ואף על פי שאין גבוליה מגיע לכמו זה השיעור. או ירצה בזה באומרו שבו איש תחתיו, שמי שיצא חוץ לשלש פרסאות ישב במקומו, שלא יהיה לו רשות לשוב אל המחנה ולא יוכל ללכת יותר מארבע אמות, ובוה חטאו היוצאים מהמחנה ללקט כי הם לא לקטו דבר, עם שהיה בזה הפועל מיעוט האמונה בשם יתעלה מה שלא יעלם.

1. פסוק כה.
2. הוקשה לו כפל הענין באותו פסוק.
3. להלן פרשת יתרו.

היה זה כן הנה יהיה הרצון באומרו אל יצא איש ממקומו זאת בעינה לפי פשטי הדברים⁴, ותהיה מזה המקום אזהרה למוציא מתחילת ארבע אמות לסוף ארבע אמות ברשות הרבים. ואולם לפי הביאור הראשון שהזהיר על ההליכה, אי אפשר שיוכן שתהיה אזהרתה לבלתי לכת בשבת יותר מארבע אמות⁵, כי לא תמצא שנענשו מוצאי המקושש ואף על פי שהלכו חוץ מן המקום. גם בזה המקום לא גינה אותם רק על צאתם ללקוט. ולזה תהיה הכוונה באומרו אל יצא איש ממקומו, שלא יצא חוץ משדות העיר וכרמיה, כי כל זה הוא בכלל, כמו שנתבאר מערי הלויים⁶ שהיו נותנים להם דבר מוגבל לאלו הענינים. ולפי שלפי הנהוג במדינות לא יהיה זה בכל רוח בפחות משיעור המדינות; כי עד כמו שיעור המדינה לכל הצדין ימשכו לכל הפחות שדות העיר וכרמיה ועדה, והיה מבואר במחנה ישראל ממספר האוהלים שהיו שם ששיעורו שלש פרסאות. הנה לא תשלם היציאה מהמקום שהוא בפחות משלש פרסאות, וזה התחום שנתחייבו עליו מן התורה מזאת האזהרה⁷. ואולם מדברי סופרים יתחייבו על יותר מאלפים כי כן היה תחום ערי הלויים.

ולפי שהבינו מאומרו אל יצא איש ממקומו שתי אלו הכוונות המתחלפות שזכרנו⁸, הוקצה לקצת מרו"ל בסוף הראשון מעירובין⁹ אם לוקים על זה הלאו, כי חשב היותו כמו לאו שבכללות אשר יאמר בשתוף השם על הענינים שיבנו ממנו, שאין לוקין עליו כמו שזכרנו¹⁰. והאמת הוא שלוקין על לאו זה כי עיקר הכוונה היא למנוע ההליכה חוץ מהמדינה אף על פי שלא יצא ללקוט. וידמה שלזה היתה הכוונה גם כן במה שאמר שבו איש תחתיו, רצה לומר שלא יצאו מהמדינה, ואף על פי שלא יצאו ללקוט, וכל שכן שימנע מהם היציאה ללקוט. והנה היציאה ללקוט ידמה שחפשו בכל המקום שהיה יורד שם מן; וזה אומרו ולא מצאו כי בזולת זה לא יתברר להם שלא ימצאו שם. והנה יצאו מפני זה חוץ למחנה ישראל

4. כוונתו: אם נטביר את המילים "שבו איש תחתיו" לענין טלטול חפץ, אם כן אפשר לומר שחלקו השני של הפסוק מבאר את חלקו הראשון, וזהו הרי הדין הנכון, שאטור להוציא חפץ מרשנת היחיד שזהו "תחתיו". אבל אם החלק הראשון בפסוק מתייחס להליכה סתם וכוונת הפסוק לאסור הליכה גרידא, אם כן לא יתכן שהמשך הפסוק הוא הסבר לתחילתו. שהרי מותר ללכת גם מחוץ לתחום למרחק מסוים, וממילא נצטרך לומר שאין קשר בין שני חלקי הפסוק.

5. והצדוקים אכן כך סברו, עיי' תר"ש קסח.

6. במדבר פרק לה.

7. כשיטת הרמב"ם, הלי' שבת פרק כז ה"א ועיי' במ"מ שם.

8. איסור יציאה חוץ לתחום, ואיסור טלטול ארבע אמות ברה"ר.

9. עירובין יז ע"ב. ושם בגמרא לא נזכר ענין זה כלל, אלא שהוקשה שם כיצד לוקין על יציאה חוץ לתחום הרי לאו זה ניתן לאוהרת מיתת בית דין של טלטול ברשות הרבים, עיי' ש"ש. וצ"ע כיצד למד רבינו את הגמרא שם.

10. לעיל פ' בא, נמצא בכת"י ולא בד"ו.

כשיעור המקום שהיה יורד בו שם המן לפי מה שזכרנו עד שלש פרסאות, ולזה יהיה אומרו שבו איש תחתיו שמי שיצא חוץ לתחום כמו הענין ביוצאים ללקוט המן, יחוייב לו שישב תחתיו כי אין לו ללכת כי אם בארבע אמות שהוא בהם. ומזה לבד¹¹ חטאו היוצאים ללקוט, כי הם לא לקטו דבר, עם מה שהיה בזה הפועל ממיעוט האמנה בדברי השם יתברך].

★

נ] התועלת החמישי הוא במצוות, והוא מה שהתבאר מזה הסיפור; שכבר תמנע ההליכה בשבת חוץ מהמחנה או מהמדינה יותר משנים עשר מיל¹², שנאמר אל יצא איש ממקומו ביום השביעי, והיציאה ממקומם לא היתה אז בפחות מזה כמו שבארנו אצל באור זה הפסוק, וכבר נתבאר זה בראשון מערובין בבבלי ובראשון ממנו בירושלמי¹³. וראוי שתדע כי ההליכה ביותר מזה השיעור נמנעה ממנו בשבת מצד העמל ששיג ממנה, אף על פי שאין ההליכה מלאכה כמו שיתבאר מגדר המלאכה בפרשת יתרו¹⁴. ולזה אין ראוי שנחשוב שנמנעה היציאה מתחום העיר מפני זאת האזהרה¹⁵, שאינו כי אם אלפים בהרבה מהעירות כמו שיתבאר ממגרש ערי הלויים¹⁶, כי אין בזה עמל מורגש, ובכלל הנה ראוי שנאמין

(ב) בד"ו ובשאר כתי" נוסח אחר: התועלת החמישי הוא במצוות, והוא מה שנתבאר מזה הסיפור, שההוצאה מרשות לרשות היא אסורה בשבת, ולזה צוה שלא יצא איש ממקומו ללקט המן.

11. כלומר איסור היציאה ללא טילטול, ובתו"ש קמה משמע כך מהמדרש. אומנם יש שפירשו שהאיסור היה טילטול הכלים (עיין חזקוני), ויש שפירשו שלא עברו על איסור כלל, אלא שאם היו מוצאים מן היו עוכרים משום תולש (עיין ספורנו, ובפסיקתא תו"ש קמו). ובתו"ש בהערות שם מביא רביה לשיטת רבינו מגמרא ערכין טו ע"א: "עשרה נסיונות ניסו אבותינו להקב"ה במדבר וכו' שנים במן דכתיב אל תצאו ויצאו עו"ש, ומשמע שהאיסור היה היציאה בלבד.

12. לגירסת כתו"י המצווה הנלמדת מזה הפסוק היא יציאה חוץ לתחום. אומנם בד"ו ובשאר כתי" המצווה הנלמדת היא ההוצאה מרשות לרשות. וכך כתוב גם בביאור הפרשה בקטע הזה בד"ו. ובגמרא עירובין יז ע"ב למסקנה משמע שיעקר הפסוק לענין תחומין.

13. בירושלמי נזכר בעירובין פ"ג ה"ד ופ"ה ה"ד, ובבבלי פ"א לא נזכר, ואולי כוונתו לדף יז ע"ב, וכשיטתו שתחומין הנזכרים שם הכוונה לשלש פרסאות. ועי' באורך כר"ף שבת סוף פרק ראשון וברמב"ן ובעה"מ שם.

14. בגדר המלאכה כתב שם: "פועל אנושי שתהיה התחלתו מהשכל המעשי כוון בה תכלית מהתכליות". ומבואר שאין יציאה חוץ לתחום נחשבת למלאכה. ועיין שו"ת חת"ס א"ח קמט, ועוד שם חלק ו סימן צח ר"ה לישנא, ובשו"ת עמודי אור סימן יד.

15. כלומר אין כוונת התורה לאסור היציאה חוץ לתחום לפי הגדרת כל עיר, ואז יצא שבערים רבות גם אלפים אמה הוא איסור תורה.

16. במדבר פרק לה.

שהמניעה שהוגבלה מזאת האזהרה היא מה שימנע בראשונה ובעצמות¹⁷, כמו שהתבאר בשורשים הכוללים¹⁸. ולזה לא מנעה התורה מה שהוא פחות מזה השיעור. אומנם מדברי סופרים היציאה חוץ לאלפים אמה בשבת מחוץ לעיר; כבר נתבאר בחמישי מסוטה ובחמישי מערובין¹⁹. וכבר התבאר בזה המקום ממה שאמר שבו איש תחתיו, שהיוצא חוץ לתחום של תורה ברצונו, אף על פי שחזר בתוך המחנה או בתוך העיר, אין לו לצאת מן ארבע אמות שהוא בהם²⁰; כמו הענין באלן שיצאו מדעתם ללקוט המן. ומזה יתבאר שאם יצא באונס לא ינהג בו זה הדין הראוי בו כמו שהוא ראוי למי שיצא מדעתו²¹, וכן אם יצא לדבר מצוה²², וזה כולו מכואר בשורשים הכוללים²³. וכבר השתמשו רז"ל באלו הדינים בתחום שבת של דבריהם שהוא אלפים אמה ברביעי מעירובין²⁴. והנה התועלת בזאת האזהרה הוא התועלת שיש במצות שבת, כמו שהזכרנו בו מלעשות מלאכה, וכבר יתבאר זה בגזרת הא"ל בפרשת יתרו.

17. "בעצמות" לא מובן ענינו. אבל "הראשונה" מובן ענינו לפי מה שהסביר בביאור לעיל, שהמרחק הראשון שדיה שייך במחנה ישראל היה שלש פרסאות.

18. המקום הרביעי.

19. סוטה ל, ע"ב; עירובין נט, ע"א.

20. עירובין מא ע"ב, תחילת פרק מי שהוציא אהו.

21. עירובין שם.

22. עירובין מד ע"ב.

23. המקום הרביעי.

24. עירובין מא, ע"ב; מד, ע"ב, ושם השתמשו רז"ל בענין אגוס ויוצא לדבר מצוה לענין יוצא חוץ לתחום של דבריהם.

הקטעים שלפנינו, מפרשת יתרו, מופיעים אמנם גם ברפוס וינציא, אם כי בחסרונות ניכרים. הטקסט בגוף הפירוש הוא על פי כתב היד, ונוסחת רפוס וינציא מובאת בשוניי הנוסחאות. הקטע הראשון לקוח מביאור הפרשה, והשני מן התועלויות.

זכור את יום השבת לקדשו מבין שאר הימים, וזאת הזכירה היא בדיבור¹ לא בלב לבד, והיא תהיה בכניסתו ויציאתו². [יבזה ישלם קידוש יום השבת מבין שאר הימים], רצוני לומר שזכור ההבדל אשר בין יום השבת לשאר הימים כדי שנשבות³ מעשיית מלאכה בו. [י והוא מבואר ממה שזכרנו בפרשת החדש הזה לכם⁴, שכל הימים האלה המוגבלים בתורה הם מתחילים מן הערב]. והנה זאת הזכירה אשר בכניסתו קראו אותה רז"ל קידוש, ואשר ביציאתו קראוהי הבדלה, [י וכל זה נכלל בתיבת קידוש כי הקידוש הוא הבדל דבר מדבר].

ששת ימים תוכל לעשות מלאכת עבודה, ועשית כל מלאכתך והם שאר המלאכות שהם לצורך אוכל נפש⁴, ואולם היום השביעי הוא שבת לה' אלהיך רצה לומר שתיוחדו לשבות מכל מלאכה, ויהיה היום ההוא מיוחד לה' אלהיך כשתשתרל לעבודתו לבד ולא יטרודוך עסקים.

לא תעשה כל מלאכה אתה לא ממלאכת עבודה ולא מהמלאכות שהם לצורך אוכל נפש, ולא יעשוה גם כן לא בנך ובתך הקטנים⁵, ולא עבדך ואמתך הכנענים, ולא בהמתך, ולא יעשה לך גם כן גרך אשר בשעריך ואף על פי שלא קבל עליו מצוות התורה, כמו שתראה בענין הנבלה שאמרה התורה "לגר אשר בשעריך תתנה ואכלה"⁶. הנה יתבאר לך כי האזהרה היתה בזה הענין לו, לא לבנו ובתו ובהמתו ועברו ואמתו וגר שער, לפי שאין הבהמה ראויה למצוות ולאזהרה, ולא בנו ובתו הקטנים ולא הגר אשר בשער, כי אינו בן תורה. ולזה ראוי שנבין שהכונה בעבד ובאמה בכאן, העבד והאמה שלא נכנסו בגבול המצוות, כגון עבד ואמה

(א) חסר בד"ו ובשאר כת"י.

(ב) בד"ו: כדי שזכיר, ובשאר כת"י: כדי שנוהר.

(ג) חסר בד"ו ובשאר כת"י.

(ד) חסר בד"ו ובשאר כת"י.

(ה) בכת"י: שתנחו.

1. תו"כ בחוקותי פ"א. ומלשון רבינו כאן משמע כשיטת הרמב"ם סה"מ קנה, והל' שבת פכ"ט ה"א, שלמד מהמלה "זכור", ומקור הדברים מתו"כ פ' בחוקותי פ"א ע"ש. אבל הרמב"ם עה"ת יתרו כ, ח, למד מהמלה "לקדשו", וכן איתא במכילתא "בחדש" פרשה ז'.

2. כשיטת הרמב"ם סה"מ קנה, והל' שבת פכ"ט ה"א, ששניהם דאורייתא, ומקור הדברים בגמרא ניר ג ע"ב לגירסת חלק מהראשונים וכן בגמרא פסחים קו, ע"א. ובמ"מ שם כתב שהמקור מפסוק בויקרא עפ"י שבתות יח ע"ב, ובהעמק שאלה קטו אות א' חלק עליו, ונראה כדברי הנצי"ב מדברי רבינו.

3. פרשת כא בקטע "החדש הזה לכם".

4. חוקשה לו כפל הענין. ועיי' רמב"ן וספורנו, ור' בחיי מביא כשם הרמב"ם הסבר אחר.

5. מכילתא כאן, ובגמרא שבת קכא. ע"א, ע"ש.

6. דברים יד, כא.

הקטנים⁷. ואולם הגדולים הם נכנסים לגבול המצוות ואין האזהרה בהם לאדון אבל לעצמם, ולזה אמר במקום אחר "וינפש בן אמתך והגר"⁸ להורות שעל הקטן ידבר⁹. והנה זה הגר אשר ידבר בו הוא כשיהיה שכירו ולקיטו, ולזה אמר וגרך אשר בשערך¹⁰, והמשיכו גם כן לעבדו ואמתו ובהמתו שהם תחת ידו.

והנה הזהיר השם יתעלה ישראל מעשות מלאכה ביום השבת, להעיר על חידוש העולם עד שהשלים השם יתעלה המלאכה הנפלאה שהיתה בו מששת ימי הבריאה, וביום השביעי המשיך המציאות על ענינו לפי הטבע שהטביעו¹¹, כמו שביארנו בפרשת בראשית, ולזה ברך השם את יום השביעי, כי הוא היה הולך במדרגת התכלית למה שנתחדש בששת ימי הבריאה, וזאת היא הברכה בתוספת המעלה שהיתה לו. ולהזכיר זה הענין הנפלא אשר הוא מהגדולות אשר בפנות התורות והעיוניות, כמו שנתבאר מדברינו בספר מלחמות ה'¹², ברך השם את יום השבת ויקדשו מעשות בו מלאכה, כדי שיהיה היום ההוא מיוחד לעבודתו יתעלה ובהתבונן בנפלאותיו ועוצם חכמתו להנהיג המציאות בזה האופן השלם. ואפשר שנאמר שהרצון באמרו על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשו, הוא להודיע לישראל שראוי שישבות ביום השבת, כי ברך השם את יום השבת בענין המן שהוסיף לישראל ממנו ביום הששי באופן שהיה מוכן להם מונות שבת קודם בואו, ולזה לא הבאיש בשבת ורמה לא היתה בו, וקדש השבת בענין המן שלא היה יורד בשבת והיה יורד בשאר הימים¹³. והעד על זה הפירוש מה שאמר משה לנשיאי העדה כשהגידו למשה כי ביום ההוא מצאו העם לחם משנה: "הוא אשר דבר ה' שבתון שבת קדש לה' מחר"¹⁴, כמו שביארנו.

וראוי שתדע כי מצות הזכירה היא נוהגת בנשים¹⁵ לפי שהם מוזהרות מעשיית המלאכה בשבת כמו האנשים ולזה תהיה מצות השביתה והזכירה נוהגת בהן גם

7. אבל הגדולים מצוים כעצמם כנשים. ועי' רמב"ן שחולק ומשמע ברבריו דבקטנים אין מצוה כלל, והפסוק מזכיר רק בגדולים מפני שהם ברשותנו, וכן נראה מדברי הרמב"ם שבת פ"כ ה"ד. ועיי' במגדל עז בשם הראב"ד טענה כעין טענת רבינו. ושיטת רבינו יחידה היא ולא מצאתי לו חבר.

8. שמות כג, יב.

9. שהרי אמרה התורה "בן אמתך".

10. מהלשון "בשערך" משמע שעובד אצלו.

11. נראה שזה פירוש לפסוק "וינח ביום השביעי", וברמב"ם מ"ג פ"א ה"ז הביא שני פירושים בענין זה עיי' ש, ודברי רבינו נראים כפירוש החכמים וזולתם מן המפרשים שמביא שם הרמב"ם.

12. מאמר ששי חלק ב, פרק ח.

13. נראים דברי רבינו שני פירושים ל"ברכו וקידשו": א. ברכה בתוספת מעלה ביום עצמו וקידוש מעשית מלאכה, כד' יצחק במכילתא וכגירסת הגר"א; ב. ברכו במן וקידשו במן, וכד' ישמעאל במכילתא. כהסברו של רבינו — ברכו כמה שהוסיף וקידשו כמה שלא ירד נמצא במדרש ב"ר פ"א בהסבר שיטת ר' ישמעאל ועי' ב"פיה תואר" שם.

14. שמות טז, כג. ומשמע "שבת קדש" בענין המן.

15. ברכות כ ע"ב וברמב"ם הל' ע"ז פ"ב.

כן, ועוד כי הזכירה היא לתכלית שישמרו מעשיית המלאכה¹⁶. ולזה יחוייב שתתנהג בנשים כי הם מוזהרות מזה. וכזה אמרו ז"ל¹⁷ מי שישנו בשמירה ישנו בזכירה והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה.

וראו שתרע¹⁸ כי המלאכה היא נ' פועל האנושי שתהיה התחלתו מהשכל המעשי כוון בהן תכלית מהתכליות, וזה התכלית לפעמים יהיה מכוון בעצמו ולפעמים יהיה בעבור זולתו. משל מה שהוא מכוון בעצמו כמו הבישול והאפיה והתיקון המזון, והתפירה לתיקון המלבוש, ומה שידמה לזה. משל מה שהוא בעבור זולתו כמו החרישה והזריעה והטחינה וההרקדה ומה שידמה לזה. והנה חייבה התורה על המלאכה שהיא מכוונת בעבור זולתו כמו שמצאנו במקושש¹⁹, וכן אמרה התורה "בחריש ובקציר תשבות"²⁰. ולזה אין הכונה במלאכה שיגיע בה תכלית מהתכליות נ"א אשר איננו בעבור זולתו, אבל המכוון מה שיגיע בה תכלית מה מהתכליות אשר יכונו לפי הנהוג במלאכות, כי בכאן מלאכות משרתות ומלאכות ראשיות.

ומזה יתבאר כמה הם סוגי המלאכות הראשונות אשר יתחייבו עליהן בשבת, והם לפי מה שהתבאר מהחפוש ארבעים חסר אחת²¹ נ"א כמו שנזכר אחר כך. והוא מבואר שעל כל אחד מסוגי המלאכות באה האזהרה ביחוד, ממה שאמר במה שיבא "לא תבערו אש בכל משבתיכם ביום השבת"²², והנה באה האזהרה ביחוד על התבערה ואף על פי שהיא נכללת במה שאמר "לא תעשה כל מלאכה", להעיר כי על כל מלאכה ומלאכה תהיה זאת האזהרה ביחוד. והנה כמו שהבערה היא סוג למלאכות רבות, כי היא תעשה לתכליות רבות מתחלפות, כאילו תאמר לבשל ולאפות להתיך ולשרוף ולהאיר ולחמם [] זה. ממה שתהיה האזהרה בעבורו, כן נבין הענין באמרו "כל מלאכה" מתחלקת אל סוגים המלאכות

(ו) חסר בד"ו ובשאר כתי"ו ובמקום זה: היא מה שתכין בו תכלית וכו'.

(ז) בכת"ו: הזריעה והקצירה והטחינה.

(ח) חסר בד"ו ובשאר כתי"ו.

(ט) חסר בד"ו ובשאר כתי"ו.

16. פשוטו של ענין מצוות הזכירה הוא כדי להימנע מעשיית מלאכה. ובהסבר הראשון כוונתו שמי שמצווה על שבייתה ממלאכה מצווה על זכירה, אבל עצם מצוות הזכירה עומדת בפני עצמה. ועיי' רמב"ן עה"ת דקרא כג, כד, ורמב"ם הל' שבת פכ"א ה"א במהות מצוות השכיחה.

17. ברכות כ ע"ב.

18. בקטע שלפנינו מנתח רבינו בשיטתו השכלתנית את מהות המלאכות השונות וסוגיהן, וכן את מקורן של מלאכות אשר מבחינה שכלית לא נראות כמלאכות.

19. במדבר טו, לב, שבת צו ע"ב.

20. שמות לד, כא.

21. שבת עג ע"א.

22. שמות לה, ג. וכרי נתן ש"הבערה לחלק וצאתי" - שבת ע ע"א.

הראשונים²³. וכאשר ימנו בזה האופן הם ארבעים חסר אחת]. והם²⁴ הזריעה ומה שיכוון בזה מהמלאכות מה שיכוון בזריעה, כמו הנטיעה וההברכה²⁵ ומה שידמה לזה, והחרישה ומה שיכוון בו מהמלאכות ומה שיכוון בחרישה והוא נתינת המזון לצמחים²⁶, והקצירה ומה שידמה לזה, והעימור ומה שידמה לו, והדישה ומה שידמה לזה, והזריה, והברירה, והטחינה, וההרקדה, והלישה, והאפיה ומה שידמה להם, כן כל אחת מאלו תקרא מלאכה לפי הנהוג, אף על פי שהם כולם קצתם בעבור קצת. וגזיזת הצמר ומה שידמה לה, והליבון, והניפוץ, והצביעה, והטוייה, ועשיית הנירין, והמיסק כדי לארוג, והאריגה, והכציעה²⁷, והקשירה כי כבר תקרה באריגה כשנפסק החוט, וההתרה כי היא תקרה בה גם כן כשלא יעשה הקשר כראוי, והתפירה, והקריעה כי היא תעשה על מנת לתפור, והבנין, והסתירה כי כבר יכוון לסתור במלאכת הבנייה לתכלית שישובו לבנות הבנין שהוא באופן יותר שלם. ומה שיעשה למלאכה להשלימה כמון שיפת הכלים בעור הדג להחליק אותם²⁸ בתכלית מה שאפשר, וכזה הסוג נכלל כל דבר שבהעשותו תשלם המלאכה ומה שידמה לאחר אחד מאלו המלאכות. והצידה, והשחיטה, ומחיקת העורות, ועבודן, ותתוכן, והכתיבה, והמחיקה כי לפעמים תעשה לכתוב במקומה, והשרטוט, וההבערה, והכבוי, וההוצאה מרשות לרשות ומה שידמה להן. והנה כשתחקור על המלאכות כולם תמצאם נכללות תחת סוגי אלו המלאכות אשר זכרנו.

והנה²⁹ ההושטה מרשות היחיד לרשות הרבים באמצע גם כן

(י) בכת"י נוסף: או מרה"י לרה"ר וכו'.

23. עי' רמב"ם הל' שבת פ"ז ה"ב, ופ"ח ה"ב ומ"מ שם. ושיטת הרמב"ם שיש ל"ט סוגי מלאכות ובכל סוג וסוג ישנם מספר אבות ולא אב אחד, ולא בקושית הרמ"ך המובאת בכס"מ פ"ז ה"ב. ונראה שזו כוונת רבינו, שבכל סוג ישנם אבות שונים, ובהבערה האבות השונים באים לידי ביטוי בתכלית השונה.

24. בסדר כתיבת אבות המלאכות נקט רבינו בשיטת הרמב"ם לכל אורך הדרך, ולא כמו שמופיע במשנה שבת עג ע"א (אלא שנשמטה לפנינו ההפשטה ואולי בטעות המעתיקים).

25. שבת עג ע"ב.

26. לפי דברי רבינו נתינת מזון לצמחים בכלל חורש, ועי' מ"ק ב ע"ב: המשקה מים לזרעים רבה אמר משום חורש ורב יוסף אמר משום זורע. וברמב"ם שבת פ"ח ה"ב פסק משום זורע (ואין כוונת רבינו למזבל הנזכר בירושלמי פ"ז ה"ב שהוא תולדה של חורש, שהרי המזבל שם כוונתו להעשרת הקרקע ולא מזון לצמחים). רצ"ע.

27. וכן ברמב"ם, ובמשנה: פציעה.

28. על שיפת כלים בעור הדג חייב לדעת רבינו משום מכה בפטיש, וכשיטת ר"ח בתוס' שבת עה ע"ב ד"ה השף, שממחק שייך רק בעור, וכן דעת הרמב"ם שבת פ"א ה"ז. אבל לרש"י שם ד"ה השף, על החלקה כזו חייב משום ממחק. אלא שיש לעיין מדוע חייב משום מכה בפטיש ולא משום בונה. ועי' ר"ן שהקשה על רש"י וכתב שם שבאמת חייב משום בונה (ואולי נחלקו בהגדרת כלי שאינו משופה האם נחשב לכלי גמור תהיוף רק מיפה ומערן. אותו, או שהשיוף הוא חלק מבניית הכלי ועפ"י דברי המאירי לשבת קד ע"ב בהגדרת מכה בפטיש).

29. כוונת רבינו בקטע שלפנינו להראות שמלאכת הוצאה מלאכה חשובה כמו שאר המלאכות וזה מה שכתב להלן: ובכלל הזה כי כבר תמצא וכו', ודבריו מבוארים יותר בשרוש העשירי לקמן. ולא כרוב הראשונים,

נקראת מלאכה בתורה, כי כן היתה עבודת הלוים במשכן להושיט הקרשים מעגלה לעגלה אשר לפני³⁰. ולזה כשהיתה ההושטה בזה האופן, רצוני שיהיו שני רשויות היחיד בצל אחד מרשות הרבים, נ"א והושיטו מזה לזה דרך רשות הרבים] הנה יתחייבו עליה, להיות כמו זה הענין נקרא מלאכה בתורה. וראוי שתדע שהעברת החפצים ברשות הרבים יותר מארבע אמות היא תחת זה סוג נ"ב ההושטה מרשות לרשות³¹, ובעבור זה נהרג המקושש נ"ב עצים, כי דרך המקושש ללקוט העצים בתלושים מפה ומפה ויחתכם במקום אחר, ולזה יתכן שיעתיקם שם חוץ לארבע אמות. ולפי שלא אמר כורת עצים או תולש עצים אבל אמר מקושש עצים שהרצון בו הקבוץ, ידענו כי לא נענש כי אם על העתקת העצים ההם. ולפי שלא הביאם אל המחנה, כי מהמקום שמצאוהו מקושש עצים, הביאוהו מוצאו אל משה³², ידענו כי מפני העתקת העצים ממקום למקום ברשות הרבים נענש], וכן הסכימו בזה רז"ל³³, ובכלל הזה כי כבר תמצא שיעתיקו האנשים החפצים ממקום למקום ברשות הרבים בזה האופן, רצוני לומר שיעתיקו אותם ממקום למקום יותר קרוב מהבית או מהשדה, וכשיתקבץ שם במקום ההוא ישוּבו להעתיקו גם כן ממקום למקום, עד שנשלם להם שיעתיקוהו בבית או בשדה נ"ב לפי אשר ירצו, ורוב מה שתעשה זאת המלאכה הוא במקוששים עצים או תבן

(יא) חסר בד"ו ובשאר כתי".

(יב) חסר בד"ו ובשאר כתי"י ובמקום זה: תחת זה הסוג.

(יג) חסר בד"ו ובשאר כתי".

(יד) חסר בד"ו ובשאר כתי"י ושם נוסח אחר: ולזה יהיה נמנה זה מהמלאכות. ואולם שיעור הארבע אמות נתבאר ממה שאומר, והוא שאין כל העתקה שתעשה בזה האופן מלאכה, ולזה יחוייב שיהיה שם שיעור ראשון, תהיה ההעתקה אשר תהיה בשיעור ההוא מלאכה. וזה השיעור הוא ארבע אמות ומעלה, כי עד ארבע אמות יוכל האדם להעתיק החפץ עד היותו עומד במקום אחר. והנה אמרה התורה שבו איש תחתיו; רצתה לומר שמי שלקט דבר בשבת ישב תחתיו בדרך שלא יוציא החפץ מתחתיו, והשיעור שיהיה לזה הוא ארבע אמות, רצוני לומר שאדם הבינוני שיהיה שוכב ויפשוט ידיו ורגליו ימצא מתחתיו ארבע אמות מהשיעור, כי קומת אדם הבינוני הוא שלש אמות והאורך הנוסף בסבת פשוט ידיו ורגליו היא אמה אחת.

ע"י תוס' שבת ב ע"א ד"ה פשט; תוס' ר"ד לשבת צו ע"ב; רמב"ם בפיהמ"ש פ"א מ"א ועוד. ודבריו תואמים למה שכתב לעיל פ' בשלח שעיקר הפסוק "שבו איש תחתיו" לענין תחומין נאמר. ולענין הוצאה אין צריך לזה.

30. משנה שבת צו ע"א וע"י רש"י שם ד"ה פטור, ורמב"ם שבת פ"ג ה"ח.

31. ע"י ר"ן לך עג ע"ב ד"ה והמוציא, שכתב: מעביר ד' אמות תולדה של מוציא מפני שנחשב כמוציא מרשות לרשות אחרת. אלא שהוסיף שם לגבי מושיט מרה"י לרה"י שלירושלמי נחשב אך בפני עצמו לבבלי נכלל במעביר ד' אמות, ומושיט חייב משום מעביר, ובדבריו רבינו יש לעיין.

32. כך משמעות הפסוק, וכך נראה גם בספרי: יומה ת"ל וקריבו מלמד שהתרו בו ואחר כך הביאוהו, משמע שמאותו המקום שהתרו בו — משם הביאוהו.

33. בשבת צו ע"ב יש מחלוקת בענין זה.

עשויים חבילות חבילות ומה שידמה לזה. והנה ההעתקה הראשונה שיתחייב עליה היא כשהיתה יותר מארבע אמות וזה כי בארבע אמות יוכל אדם להעתיק החפץ מזולת שיזוז ממקומו. וזה השיעור נלמדהו גם כן ממה שאמרה התורה ליוצאים ללקוט המן "ולא מצאו" "שבו איש תחתיו"³⁴. והנה שיעור מה שהוא תחת האדם לפי הנהוג הוא עד ארבע אמות, כי קומת האדם הבנוני הוא שלש אמות, ובפשוט ידים ורגלים יגיעו לשיעור ארבע אמות. ידענו מזה³⁵ שלמו שנאסרה ההליכה מפני שיצא חוץ לתחום לדעת, יותרה ההליכה עד ארבע אמות מהמקום שהוא בו, כי זה לא יקרא ההעתק, כי זה השיעור הוא נכלל במקום האדם. וכן ראוי שיובן זה השיעור בהעתקת החפצים הראשונה.

ומזה השורש יתבאר שמי שזרק החפץ מרשות הרבים והעבירו דרך רשות היחיד ונח ברשות הרבים, שאם נח חוץ לארבע אמות ממקום עקירתו חייב. וזה כי אלו הארבע אמות הם כמו רשות של אדם הינשב בהם, ולזה יצורף עמהם רשות היחיד להשלים השיעור ארבע אמות. וזה הדבר כבר נתבאר בפרק הזורק ובתוספתא³⁶ במעט עיון. ואולם הרמב"ם ז"ל נראה מדבריו שהבין שלא יתחייב עד שיהיה שם ארבע אמות מזולת רשות היחיד³⁷. ולא אשער מאין הוציא זה, כי אלו הארבע אמות הם שיעור מה שיש תחתיו של אדם, ולא תהיינה בשום פנים תחתיו אלו הארבע אמות מרשות הרבים שרשות היחיד מפסיק ביניהם אם לא יחתוך האיש ההוא, ולזה נפלאנו בזה על הרב ז"ל. ואולי רצונו היה מה שאמרנו, ואף על פי שלא יראה זה מפשטי דבריו, כמו שיתבאר למעין בהם.

ואיני צריך לבאר שההוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים או ההכנסה היא מלאכה, כי הוא מבואר שכל אחת מאלו היא מלאכה מעשית יכוון בה תכלית,

(טו) בד"ו ואולם רצונו.

34. וכן איתא בגמרא עירובין מח ע"א, אבל בגמרא שבת צו ע"ב איתא: "ד' אמות ברה"ר גמרא גמירי לה" ע"ש. וביחס בין הסוגיות הללו ראה בהערה הבאה.

35. ידענו מזה... וכן ראוי... — כלומר פסוק זה נאמר בעיקר לענין תחומין אבל גם טלטול נלמד מזה, וכן כתב הרא"ם על פירוש רש"י לפסוק זה: והרמב"ם שבת פ"ב ה"ז למד את הפסוק לענין טלטול. ועי' בספר "מנחת ישראל" למסכת עירובין דף מח ע"א בשיטות הראשונים כפסוק זה ביחס לגמרא שבת צ ע"ב, ועי' עוד חזו"א או"ח סימן קיב סק"א ביחס בין הסוגיות הללו, וב"מרכבת המשנה" המובא לקמן בהערה 37.

36. שבת צו ע"ב, ובתוספתא פ"א ה"א.

37. רמב"ם שבת פ"ג ה"ז, וב"מרכבת המשנה" בהלכה זו כתב הרמב"ם והרלב"ג נחלקו האם הלימוד בעירובין עיקר או הגמרא בשבת צו ע"ב, לרמב"ם העיקר בגמרא שבת, והפסוק שבגמרא בעירובין אסמכתא בעלמא, ולרלב"ג העיקר בסוגיא בעירובין. ומוסיף עוד דנחלקו בגדר העברה ברה"ר, דלרמב"ם המלאכה היא העקירה וההנחה, וממילא גם ההעברה נצרכת לחיוב, והרלב"ג סבור שהמלאכה היא העקירה וההנחה. ובספר "תוצאות חיים" ס"ז סק"ג ממשיך בהסבר המחלוקת בכיוון זה. ולענין גדר מלאכת מעביר ד' אמות, עי' שו"ת אבני א' חלק א' סימן רמה (להסברו של מרכבת המשנה, יש לעיין בגמרא שבת ח ע"ב "המעביר הפץ מתחילת ד' לסוף ד'...").

כאילו תאמר להוציא החפצים לחוץ למכרם, או להכניסם לבית לשמרם. ולזה היה זה הענין נכנס בגדר המלאכה אשר באה האזהרה מעשייתה, ולזה אמר הנביא לא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת³⁸.

נ"ו ולפי סדור עשיית המלאכה ובלים והתכלית המכוון כי הם לקוחים בגדר המלאכה, ידענו כי מי שיעשה מלאכה בזולת הסדור הנהוג במלאכה ההיא, או בזולת כלים הנהוגים לא יתחייב על המלאכה ההיא העונש המוגבל בזה בתורה³⁹. והמשל כי מי שהוציא החפץ בזולת האופן הנהוג לא יתחייב על ההוצאה ההיא, כאילו תאמר⁴⁰ ששמהו על רגלו והוציאו, וכן אם עשו שנים המלאכה שאין מדרכה שיעשוה שנים, הנה הם פטורים כי אין זאת המלאכה לפי המורגל, כאילו תאמר שיוציאו שנים קופה קטנה, וכן הענין בשאר המלאכות. וכן יתבאר מגדר המלאכה, שהמלאכה שלא יכוון בה תכלית לא יתחייבו עליה, כי כמו זה לא תקרא מלאכה. וכן הענין אם יכוון בה קלקול והשחתה, אם לא יהיה הקלקול ההוא תועלת מה אם להנקם מהשונא או מה שידמה לזה. כי המלאכה במה שהיא, היא אשר יכוון בה תועלת לתכלית מה. ולזאת הסבה גם כן לא יתחייבו בדבר שאין מתכוין בו, כי אין זה נכנס בגדר המלאכה כלל. כאילו תאמר שיהלך אדם על גבי עשבים ויתכוין להלוך בלבד, שהוא מותר בשבת, וימשך מזה מה שידמה לקצירה רצוני לומר שיעקור מהעשבים. וזה כי המלאכה תעשה בהכרח בכונה בה, ובוה האופן יתישרו בו על התכלית⁴¹. ולזה הוא מבואר

(טז) בד"ו וכשאר כתיב נוסח אחר: והנה זאת המלאכה הוא מה שיעשוהו לפי המורגל מנימוס המלאכה ההיא, ואם יעשה הדבר ההוא בזולת זה האופן לא יקרא מלאכה לפי הנהוג, ולזה לא יתחייבו על עשייתו מן התורה, כמו שהוציא החפץ בזולת זה האופן הנהוג, כאילו תאמר ששם אותו על רגלו והוציא אותו. וזה כי כל מלאכה יש לה אומנות וסידור תעשה לפי הסידור ההוא, ומה שלא יעשה על זה האופן אין ראוי שיקרא מלאכה לפי הנהוג והמורגל, וכן אם עשו שנים המלאכה שאין מדרכה שיעשו שנים הנה הם פטורים כי אין זאת המלאכה לפי המורגל כאילו תאמר שיוציאו שנים קופה קטנה ומה שידמה לזה. ולפי שמגדר המלאכה הוא שיכוון בה תכלית לתועלת מה. הנה מה שלא יכוון בה תכלית או שיכוון בו תכלית ולא יהיה בו תועלת כלל, לא יתחייבו בו בשבת. ולזה יהיו המקלקלים פטורים בשבת, אם לא יהיה בקלקול ההוא תועלת מה, אם להנקם מהשונא או מה שידמה לזה.

38. ירמיהו יז, כב.

39. כתב רבינו בשורשים הכוללים המקום הרכיעי: "הפעולות שזכרה אותם התורה ראוי שיובנו באופן אשר יורגל עליו אלו הפעולות ובאופן שיהיו בו יותר שלמות". עפ"י דרכו זו מסביר בקטע זה את גדר המלאכה שאסרה התורה. ובניתוח המושג "מלאכה" באופן השלם נמצא שלשה מרכיבים: 1. סידור עשיית המלאכה באופן שלם; 2. עשיית המלאכה בכלים המתאימים; 3. עשיית המלאכה לתכלית המקובלת מאותה מלאכה: עפ"י ניתוח זה מסביר רבינו את כל האופנים השונים שזכרו בגמרא ומוכאים ברמב"ם שבת פ"א, אשר בהם האדם פטור על עשיית המלאכה.

40. עיי' רמב"ם שבת פ"א באופנים השונים שמביא רבינו בדבריו אלו.

41. רמב"ם שבת פ"א ה"ה.

כי מי שחשב לעשות מלאכה אחת ולא עשה אותה אבל עשה אחרת הוא פטור, כי לא יקרא מלאכה מה שעשה אותו, כי לא כיון לזה. וכן הענין במי שעשה מלאכה כמתעסק בזולת כונה, הנה הוא פטור כי אין זה נכנס בגדר המלאכה כלל. וכן העושה מלאכה ולא הגיע אל התכלית שיכוין אליו, רצוני לומר שלא נעשית המלאכה באופן שכיון בה, והיה זה סבה שלא הגיעו אל התכלית [אשר כוון. וכבר יתבאר מצד המלאכה, שהמלאכה שתעשה שלא לגופה של מלאכה אבל לתכלית אחר מכוון בו, יתחייבו עליה, כי היא נכנסת בגדר המלאכה⁴²]. כאילו תאמר שיעקור אדם אילן, כדי שלא יסתעפו שרשיו ויקעקעו הבניין הסמוך לו, שהוא אינו צריך לגוף האילן, הנה מפני שאי אפשר שיגיע זה התכלית בזולת מלאכה הנה יתחייב עליו. וכן מי שיכבה הנר מפני השמן אף על פי שאינו צריך לגוף הכבוי חייב וכן כל כיוצא בזה.

וראו שתדע כי לא יתחייב האדם על מה שהוא חלק ממלאכה ואינו מלאכה, כי התורה הזהירה על המלאכה לא על מה שהוא חלק מהמלאכה. ומזה המקום יתבאר לך לפי מה שהתבאר מהשרשים הכוללים⁴³, שהמלאכות שיגיע התכלית בכל חלק מהם כשהגיע, הנה כל חלק מהם יקרא מלאכה. וזה כי החלק יהיה, אם תהיה המלאכה מהכמה המתדבק כמו מלאכת הבנייה, החלק היותר קטן שיתכן שיעשה במלאכה ההיא. ולזה יתחייב דרך משל הבונה בכל שהוא⁴⁴, כי כבר יתכן באי זה חלק שיהיה ממנו שתעשהו מלאכת הבנייה בשיחסר כמו זה החלק להשלים בנין קצת הדברים. ואם היתה המלאכה מהכמה המתחלק, ותעשה המלאכה ההיא מקבוץ האחדים אחד אחר אחד, כמו הכתיבה שיכתבו אות אחר אות, וכמו האריגה שיארגו חוט אחר חוט, הנה יתחייבו על עשיית שנים מהאחדים ההם⁴⁵, כי זה המספר הוא החלק היותר קטן המספר שימצאו במלאכה ההיא מקבוץ האחדים. ואם לא תעשה המלאכה מקבוץ האחדים אחד אחר אחד, אבל תעשה רבים מהאחדים יחד, כמו הענין בהוצאת התבן למאכל הבהמות, הנה יהיה הענין בזה כמו הענין במלאכה שהיא מהכמה המתדבק, רצוני שכבר יתחייב על החלק היותר קטן שיורגל העשותו במלאכה ההיא. כאילו תאמר שהוא יתחייב

(וז) בדין נוסח אחר: לפי מה שכיוון הנה הוא פטור, ואולם אם הגיע התכלית היותר שלם ממה שכיוון הנה הוא חייב, כי כבר נעשית כוונתו. וגם כן הנה מהמלאכות מה שיעשה לא לגופה של מלאכה ויהיה נכנס בגדר המלאכה אחד שכבר נעשית המלאכה לתכלית מה, כאילו תאמר וכו'.

42. כשיטת הרמב"ם שבת פ"א ה"ז.

43. המקום השביעי ע"י שם בהרחבה בהסבר הכלל שעליו מסתמך רבינו באן.

44. רמב"ם פ"י ה"ב.

45. רמב"ם פ"א ה"ט לענין כותב, ופי"ט ה"ח לענין אורג.

אם הוציא מהתבן, מה שיהיה מלא פי הבהמה אשר דרכה שתאכל אותו⁴⁶, כי זה הוא קטן השיעור אשר יחלק בו התבן כשיקחוהו הבהמות לאכלו. ויתחייב מהוצאת הזרעים על קטן השיעור שיורגל שיקחו הזרע לזרעו מאותם הזרעים, ואולם מה שלא יגיע התכלית בכל חלק מהמלאכה⁴⁷, כמו העתקת החפצים ממקום למקום, הנה לא יתחייב אם לא עשה המלאכה. משל זה שהעוקר החפץ ממקום להעתיקו למקום אחר, הנה כשעקר החפץ והעתיקו למקום אחר נשלמה המלאכה, ואולם קודם שהניח החפץ לא נשלמה⁴⁸, נ"י כי אפשר שיהיה זה אמצע יטעה להשיבו אל המקום שעקר אותו ממנו, ומה שזה דרכו לא יקרא הוצאה, כי הפעולות הם נגזרות מן תכליתם וממנו יהיה להם שם. ולזה הוא מבוארן שאם עקר החפץ ולא הניחו על מקום ראוי שיונחו בו מצד עצמותו, כאילו תאמר שהיה המקום ההוא קטן שלא היה המקום ההוא ארבעה על ארבעה, שאין ראוי להניח בו החפצים, הנה לא יתחייב, כי אין זו הנחה אבל הוא, אמצע ההעתקה⁴⁹. וכן האופה ולא גמר לאפות. באופן שראוי כלל לאכילה, הנה הוא פטור כי זה חלק ממלאכה לא מלאכה⁵⁰. והבן זה כי הוא מגדולי השרשים אשר יהיו בדיני המלאכות אשר יעשו בשבת.

וכבר ידעת מהשרשים הכוללים⁵¹ שהוא מותר לעשות בשבת מלאכה לפקוח נפש. והוא מבואר גם כן נ"י שלא יתחייב האדם על המלאכה שיעשוהו כליו בשבת, כאילו תאמר ששם הפת בתנור מערב שבת ונאפה בשבת, וזה כי הוא לא אפה זה הפת בשבת, ואינו מצווה על שביתת התנור. כי אין אדם מצווה על

(יח) בד"ו ובכתי' נוסח אחר: ולזה אם עקר אחד, והניח אחר שניהם פטורים. ומוה יתבאר שאם עקר וכו'.

(יט) בד"ו ובכתי' נוסח אחר: שהמלאכה שהתחיל אדם לעשותה קודם השבת ונגמרה מאליה בשבת, לא יעברו עליה מפני עשיית מלאכה. והמשל כמו ששם האדם פת בתנור מערב שבת ונגמרה אפיתו מאליה בשבת, לא יעברו עליה מפני עשיית המלאכה. וזה וכו'.

46. שבת עו ע"א במשנה.

47. חזר לבאר את היסוד השלישי, באופן עשיית המלאכה – התכלית.

48. רמב"ם פ"ב ה"ט.

49. שבת ד ע"א.

50. מלשון רבינו משמע שהמדובר באדם ששם פת בתנור ולפני שנגמרה האפיה רדה אותה מהתנור, דין זה נזכר בגמרא שבת ד ע"א. אבל במקרה ששם פת בתנור בשבת ולא רדה אותה אלא שנגמרה במוציא זבלעדי זה לא ראוי לאכילה, לא ברור מה יסבור רבינו. ובפשטות נראה שגם בזה כוונת רבינו לפטור וברעת ה"אגלי טל" מלאכת זרע אות ח בהערה, ועוד בכלי המדה עה"ת פ' יתרו אות ה. ולענין התחיל לעשות מלאכה כשבת והפסיק אותה באמצע שזוהי הרוגמא של רבינו יש לציין שלא כל המלאכות שוות. ע"י אור שמח פיג ד"ה ד"ע, ובאגלי טל מלאכת זרע, ולעומתם ברש"י לשבת עג ע"א, והאחרונים האריכו בענין זה. (ע"י מנחת הנוך" לב בענין זרע, וב"חלקת יואב", וב"שבט מיהודה" לרב אונטרמן).

51. המקום הרביעי.

שביתת כליו⁵², אבל הוא מצווה על שביתת בהמתו לבד כמו שביארה התורה. נ"י ואין ראוי שנלמד ממנה זה הדין בכלים כי אין ראויים בו כמו בבהמה, וזה מבואר מאוד עם שבה⁵³ יתכן שתאמר מנוחה ושביתה, לא בכלים, כי אין עמל בכלים במה שיעשה באמצעותם מהמלאכות, וזה מבואר בנפשו.

וכבר ביארנו במה שקדם⁵⁴ שהיום התורני הוא מתחיל מהערב. והנה נסתפק לרז"ל⁵⁵ אם תהיה התחלת היום מעת שקיעת החמה, או מעת שיסור אורו והוא נ"א שיתחילו הכוכבים להראות, וזה כי אור השמש הוא מונע ראיית הכוכבים, ולפי שהיום הוא מתחדש מאור השמש הנה ידמה שלא סר היום עד שיתחילו הכוכבים להראות, ומצד אחר יראה שזמן היום הוא מזריחת השמש עד שקיעתו, וזה כי כשהונח הענין כן, היה השווי נמצא כימי השנה עם ליליהם כמו שראוי, כדי שיושלם השווי בין היסודות. וזה כי שתי תקופות היום יגבירו האש והאוויר באופן מה, ושתי תקופות הלילה יגבירו המים והארץ. ואם הנחנו שיעור היום הוא הזמן אשר לא יראו בו הכוכבים, היו זמני ימי השנה יותר ארוכים מאד מן זמני ליליהם. ועוד כי בזה האופן יתאמת שיהיו שתי עשרה שעות ביום ושתי עשרה שעות בלילה, כמו שנתפרסם מענינה, מפני שכבר יעלו ששה מזלות ביום וששה מזלות בלילה. והנה נסתפק עוד לרז"ל⁵⁶ אם היה שנניח שיהיה סור היום מעת שיתחילו הכוכבים להראות, אם יספיק בזה שיראו שני כוכבים, כמו שנתבאר מהשרשים

(כ) חסר בד"ו ובשאר כתי"ב במקום זה: ועוד כי בה יתכן וכו'.

(כא) בד"ו ובשאר כתי"ב נוסח אחר: והוא כשיראו שלשה כוכבים בינוניים. וזה כי אור השמש מונע הראות הכוכבים, וכשיראה מהם זה הרבוי אז נשפוט: סור אור השמש באופן מה. וזה כי כשנראה כוכב אחד לבד לא היה שם רבוי מראיית הכוכבים, ולא נשפוט מפני זה על סור אור השמש. ולפי שאין הראות הכוכבים אחד אחר אחד מפני רבויים, יראו מהם יחד רבים בהעדר אור השמש, והם הכוכבים אשר גודלם שווה ומרחקם מהשמש שווה באופן מה, הנה נקח מהם הרבוי הראשון שהוא שנים, ונסיף אותו על הכוכב האחר, והוא שלשה. ואולם אם יהיה לילה כשיראה שני כוכבים בינוניים, הנה יש בזה ספק, וזה שאם היה הראות הכוכבים אחד אחר אחד בהכרח, הנה יהיה לילה כשיראו שני כוכבים כמו שהתבאר בשרשים הכוללים, ואם לא יהיה הראות הכוכבים אחד אחר אחד מפני היות רבים מהם יחד במדרגה אחת מהשמש, הנה מפני שמספר הרב הראשון הוא שלשה הנה לא יהיה לילה עד שיראו שלשה כוכבים.

52. שבת יח ע"א מחלוקת ב"ש וב"ה ובמקומות נוספים בש"ס.

53. משמע מלשון רבינו שתי סברות לדעת ב"ה: 1. לא דומה כלי לבהמה. לדוגמא — בבהמה שייך צער בע"ח ובכלים לא שייך; 2. הגדרת המלים "מנוחה ושביתה" לא שייכת בכלים אלא רק בבע"ח.

54. פ"ב בא בפירוש "החדש הזה".

55. שבת לד ע"ב, ירושלמי ברכות פ"א ה"א, ורבינו מבאר את ספקם של חז"ל ולא ראיתי מי שפירש ספק זה. מדבריו נראה שהזמן שבין השקיעה לצאת הכוכבים הוא או ודאי יום או ודאי לילה. אומנם בגמרא שבת לד ע"ב ישנה אפשרות שלישית שזמן זה גם יום וגם לילה.

56. שבת לה ע"ב, ירושלמי ברכות פ"א ה"א. עד כאן ביאר רבינו את ספקם של חז"ל לגבי תחילת הלילה אם משקיעת החמה או מצאת הכוכבים, ומכאן מבאר את הספק לגבי מספר הכוכבים, שלשה או שנים (לעומת זה בד"ו ובשאר כתי"ב מבוארת רק הבעיה השנייה).

הכוללים⁵⁷, כי היו הכוכבים נראים אחד אחר אחד לפי חילוקי מדרגותיהם מהגודל ומשיעור מרחקם מהשמש, או יצטרך שיראו מהם שלשה מפני שהוא החלק הראשון שיראו יחד מהם, מפני השתנות הרבה מהכוכבים בגודל ובמדרגה מן הרוחק מן השמש, ולזה ידמה שלא יראו השנים ראייה שלימה מה שלא נראה שם כוכב שלישי עמהם. והוא גם כן המספר הרב הראשון⁵⁸, ולפי שמפורסם מענין הכוכבים הוא היותם מספר רב מאוד כמו שאמר "וספור הכוכבים"⁵⁹, וגם הנה ידמה שיצטרך שיראה מהם חלק יצדק עליו שהוא רב, ומספר הרב הראשון הוא שלשה. והנה קראו רז"ל זה הזמן אשר בין שקיעת השמש וצאת הכוכבים בין השמשות, וזה הזמן הוא ספק אם הוא מהיום העובר או מהיום הבא. ולזה ראוי להשמר מעשות מלאכה משקיעת השמש מערב שבת עד צאת הכוכבים ביום השבת, כי בספק של תורה ראוי שנשפוט להחמיר כדי שלא נעבור על דברי התורה, כל שכן בענינים הגדולים כמו השבת שיש בו כרת ומיתת בית דין, כמו שיתבאר במה שיבא בגזירת הא"ל.

וראו שתדע, שאם הניח האדם לעשות מלאכה לבנו ובתו הקטנים ולעבדו ואמתו ובהמתו ושכירו ולקטנו אינו לוקה, לפי שמה שאמר "לא תעשה כל מלאכה" אשר כלל בו אלו האזהרות הוא לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין, ואין לוקין עליו. והנה הוא עובר על עשה שנאמר "למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר"⁶⁰. וכן ראוי שתדע שאחד שור וחמור ואחד כל בהמה וחיה ועוף שיש ברשותו של אדם⁶¹, כי ההיקש בהם אחד, אלא שדבר הכתוב בהווה, לפי שהשור והחמור הם נכונים לחרוש בהם ולשאת בהם כל משא.

והוא מבואר שלא יקרא מלאכה מה שתשא הבהמה לתכשיט, או לשמירתה שלא תברח או שלא יגיע לה נזק מאי זה שיהיה מהדברים⁶². ואולם יקרא מלאכה מה שתשאהו על צד ההעתקה ממקום למקום, או שלא יהיה בו תועלת לשמירת הבהמה בעצמה או שלא תברח. וכן הענין באדם, כי מה שישא מהדברים שאינם

57. המקום השביעי.

58. נראה שכוונתו שאע"פ שדרך כלל המספר הרב הראשון הוא שנים, בכוכבים מכין שמעוכם ריבויים נראים כיהוד הרבה איב שנים הם כמו אחד, ולכן שלשה זהו המספר הקטן ביותר. אבל אם היו נראים באמת זה אחר זה בבירור היה מספיק שנים.

59. בראשית טו, ה.

60. שמות כג, יב. ורבינו נקט כשיטת רש"י ע"ז טו ע"א ור"ן שם ועוד ראשונים, שהפסוק "לא תעשה כל מלאכה" מדבר על עשיית מלאכות ע"י בהמה. וכן הפסוק במשפטים "למען ינוח" מדבר בשביתת בהמה. וא"כ יש בשביתת בהמה לאו ועשה, אלא שאינו לוקה. אבל שיטת תוס' בשבת נא ע"ב ומאירי תחילת פרק "במה בהמה" ועוד, שהפסוק ביתרו מדבר על לאו של מחמר אחר בהמתו וא"כ אין במלאכה שבהמה עושה לאו כלל אלא רק עשה. וע"י רמב"ם שבת פ"ב הל' איב ובמ"מ שם, ובאחרונים באורך.

61. ב"ק נד ע"ב.

62. שבת נא ע"ב במשנה ורש"י שם, רמב"ם שבת פ"ב.

תבשיט לו או שאינם לשמרן מהקור והחום והדומה להם. והוא מבואר עוד שהאכילה אינה מלאכה, אבל היא נכנסת בגדר הפעולות הטבעיות, כי בעלי החיים כולם יעשו זה הפועל⁶³, ולזה לא נאסרה בשבת, כמו שאמר בביאור "אכלוהו היום כי שבת היום"⁶⁴. ובהיות הענין כן, הנה שבירת הדברים שהם לצורך אכילה לא יקרא מלאכה, כאילו תאמר שבירת האגוז לאכול מה שבתוכו, כי כן יעשוהו בעלי החיים גם כן בשיניהם. וגם שבירת הכלים לקחת מה שבתוכם מהאוכלים, כשלא יכוין שתעשה השבירה ההיא באומנות⁶⁵, וכן תמצא בבעלי חיים שיעשו זה ברגליהם כשילכו עליהם כשיוכלו עליו. ולזאת הסבה בעינה מותר לאדם לחתוך האוכלים לו או לפני בהמתו.

63. וכפי הגדרת רבינו לעיל למלאכה: "פועל אנושי שתהיה התחלתו מהשכל המעשי", ממילא פעולה שעושים כל בעלי החיים אי אפשר להחשיבה לפעולה שכלית אלא זוהי פעולה טבעית.

64. שמות טז, כה.

65. שבת קמו ע"א. בדברי רבינו כאן ישנו גדר הלכתי חשוב והוא, שכל מלאכה שמבחינת עצם המלאכה נראה שיש כאן מלאכה גמורה על פי הגדרים ההלכתיים שלה כגון דש, בורר, מתיר וכו', אלא שמעשה זה הוא מעשה טבעי והראיה שגם בעלי חיים עושים פעולה זו – אין זו פעולה אסורה בשבת אלא פעולה טבעית. ובספר שביתת השבת (לר' יצחק מאלצאן) מלאכת דש' אות צט, הביא דברי רבינו אלה וכתב ליישב על פי כלל זה מספר קושיות, לדוגמא: בירושלמי שבת פרק כלל גדול הלכה ב' איתא: חוסל של תמרים קורע ומתיר ובלבד שלא יקשור, ומקשה הגמרא: ואין זו התרה? ומיישבת, נעשה כשובר את החבית לאכול ממנה גרוגרות. ולכאורה צ"ע הרי השובר את החבית אין כאן מלאכה אבל בחוסל של תמרים יש כאן מלאכה דאורייתא, מלאכת מתיר. אבל לפי דברי הרלב"ג מובן היטב שהרי כתב ששבירת הדברים לצורך אכילה לא יקרא מלאכה. ענין נוסף בירושלמי עירובין פרק ג הלכה ג לענין נתנו במגדל, אומר הירושלמי: הדין דתומר במגדל של אבן אבל במגדל של עץ נעשה כשובר את החבית לאכול הימנה גרוגרות. וכתבו בתוס' עירובין לד' ע"ב ד"ה ואמאי, שמשמע מדברי הירושלמי שמתיר בכל ענין אפילו בלא מוסתקי (חבית שבורה וקעוה). ולכאורה מרוע מותר? ואם הטעם משום שאין בנין וסתירה בכלים היו ליה לירושלמי לומר כן בקיצור ולא להאריך בלשונו. ולפי דברי רבינו ניחא שכוונת הירושלמי היא ששבירה להוציא האוכל מותר כבחבית. ושם בספרו מאריך בקושיות רבות שמתישבות על פי כללי זה של רבינו, ולבסוף כתב שם להקשות על סברא זו ממספר מקומות ומסיים דבריו בזה הלשון: הגם שהראינו פנים מסבירות לדברי הרלב"ג אך יש שם סתירות לדבריו ומי שדעתו רחבה יבקר הדבר ושכרו כפול מן השמים.

[א] התועלת התשיעי הוא במצוות והוא מה שצוה לזכור את יום השבת לקרשו. והנה הזכירה הזאת היא בדברים יקדש בהם השבת מבין שאר הימים, והנה התועלת בזאת הזכירה היא לשמור מעשיית מלאכה בו, והנה נבאר אחר זה התועלת המגיע מזה, ולזה ראוי שתהיה בכניסתו. ולפי שלא ישלם קידוש זה היום משאר הימים אם לא היה זה ביציאתו גם כן חוייב שתהיה זאת הזכירה בכניסתו וביציאתו, כבר נתבאר זה בספרי¹].

[ב] התועלת העשירי הוא במצוות, והוא מה שצוה לשבות ממלאכה ביום השבת. שנאמר "ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' א-להיך"². והנה התועלת בזאת המצוה הוא בדעות ובמדות. ואולם מה שהוא ממנה בדעות הוא להעיר שהעולם נתחדש אחר שלא היה; [וששם סיבה פועלת חידשה אותו], ושסוגי הנמצאות על מדרגותיהם בסדר הבריאה לפי מה שחדש אותם השם יתעלה ביום הבראם, ויכללו בששה סוגים והמדרגה השביעית היתה בהמשכתו המציאות על ענינו הטבעי במה שיושפע לו ממנו. והנה הידיעה בזה היא מקפת בחלק גדול מחכמת הנמצאות, כבר יתבאר זה במעט עיון מדברינו בששי ממלחמות ה'³, ובפירושו למעשה בראשית⁴. והנה זהו מה שאמר "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום השביעי"⁵.

והנה בזה בדעות עוד תועלת, וזה שזה שיהיה זכר ליציאת מצרים אשר היו ישראל עבדים ולא היה להם רשות לשבות ממלאכה, כמו שאמר במשנה תורה בדבור שמור את יום השבת לקדשו⁶. והנה התועלת המגיע מזכירת יציאת מצרים הוא ההאמנה בשם יתעלה, ושהוא השליט על הנמצאות לעשות מהם כחפצו. וזה התועלת הוא משותף לכל המועדות. והנה ימצא תועלת בו בהשלמת הנפש, וזה כי טרדת האדם בעסקיו תמנעהו מהחקירה בידיעת סודות המציאות אשר יעמידו האדם על השגת השם יתעלה לפי מה שאפשר, שהוא תכלית שלמות הנפש.

(א) בד"ו ובשאר כתי" חסר, ובמקום זה: התועלת הששי הוא במצוות והוא לזכור את יום השבת לקדשו בדברים, והמשך — "והנה התועלת... המופיע בתועלת העשירי.
(ב) חסר בד"ו ובשאר כתי"י, והמשך משוייך לתועלת הקודמת.
(ג) בד"ו חסר.

1. אולי הכונה לספרא, נמצא בתו"כ בחוקותי פ"א, ועין לעיל בתחילת ביאור הפרשה בהערות.
2. מלחמות ה' מאמר שישי ח"ב פרק ח והלאה.
3. תחילת פרשת בראשית.
4. פסוק יא.
5. דברים ה, יב, לשם טו.

וכאשר היה בכאן זמן ימצא האדם בו פנוי מהעסקים, הנה יתכן לו שישתמש בזמן ההוא בעבודת השם יתעלה לבד ובהשגתו. ולהורות שכונת התורה היתה בשבת לזה התכלית אמר "ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' אלהיך"⁶, רצה לומר שלא נעשה אז מלאכה כי אם לה', וזאת המלאכה היא להשכיל ולידע השם יתעלה לפי היכולת, וזה כי המלאכה המעשית נאסרה אפילו לגבוה שנאמר "לא תעשה כל מלאכה"⁷. וזה התועלת הוא גם כן משותף למועדים כולם באופן מה.

והנה ימצא עוד תועלת בו בדעות, והוא שכבר למדנו מענין שבת, שבכאן לצורות שבע מדרגות והמדרגה השביעית היא קדש והיא השם יתעלה, והם צורות היסודות והם האיכויות כאילו תאמר החום והקור והלחות והיובש, וצורות המתדמה החלקים המורכבים מהיסודות, וצורות הצמחים, וצורות בעלי החיים, וצורות האדם והוא השכל, ההיולאני, וצורות השכלים הנבדלים, והצורה השביעית אשר שפעו ממנה כל אלן הצורות היא השם יתעלה. והנה לשאר הצורות ימצא דבקות מה בחומר, ומלאכות מיוחדות יסודרו מהם וולתי לשם יתעלה. וזה כולו מבואר במעט עיון למי שעיון בדברינו. בחלק השלישי מהמאמר הששי ממלחמות ה'⁸.

ואולם בענינים המדיניים ימצא בו תועלת גם כן, וזה כי יקנה החריצות לבעלי המלאכה בעשיית מלאכתם, ולא יחושו לעמל המגיע להם במלאכה ההיא, לחשבם כי עוד זמן קרוב ינחוו, רצוני לומר שבכל שבוע ינחוו יום אחד.

ועוד ימצא בו תועלת בענינים המדיניים, וזה כי המסודר מהגרמנים השמימיים מהרע לא יזיק לאוהבי השם יתעלה בעת היותם דבקים בו, כמו שביארנו ברביעי מספר מלחמות ה'⁹, ולפי שהכוכבים המושלים בליל שבת ויומו והם מאדים ושבתאי, יקרה להם שיגיעו הרכה מההיוקים לאנשים, כמו שהתבאר בחוש לפי מה שנתפרסם בחכמת משפטי הכוכבים. הנה רצה השם יתעלה שישבתו ישראל ממלאכה ביום השבת, כדי שישתדלן בעבודתו ויהיו בזה נצולים מהרעות הקהם, עם שבשכיתתם מהמלאכות תגיע להם הצלה מהרבה מהרעות ההם. והמשל שאם היה הרע שיגיע מהם שיקרה לאדם הפסד ונוק בעשיית מלאכתו או בלכתו בדרך, הנה ישמר מההיוק ההוא כשישמר מההליכה בדרך ההוא או מעשיית המלאכה ההיא. ולזה אמר הנביא לישראל בעת היותם נכונים אל שיגיע להם הרע "לך עמי בא בחדריך וסגר דלתך בערך חכי כמעט רגע עד יעבר-זעם"¹⁰.

6. דברים ה. יג'ד.

7. שם שם, יד: שמות כ. י. ונראה שלומד מהמלה "כל".

8. נראה שכונתו לחלק השני פרק ח:

9. מאמר רביעי פרק שישי.

10. ישעיהו כו. כ.

ובכלל הנה כשיהיה האדם נכון שיגיעו לו רעות, הנה תמצא שכל מה שירבה לעשות מהפעולות, יסבב להגיע הרע לו, ולזה ישמר מהרע בהשמרו מעשות עסקיו.

והנה צוה ה' יתעלה לקרש זה היום בדברים לתת לו מעלה גדולה בנפש, נ"י כי זה ממה שיישיר אל שיגיעו ממנו בדעות התועלתות שזכרנו, עם שוה הקידוש יזכיר לאדם כי שבת היום נ"י ויהיה נשמר בזה יותר מעשות מלאכה בו.

התועלת האחד עשר הוא במצוות והוא מה שהזהירנו מעשות, כל מלאכה ביום השבת שנאמר "לא תעשה כל מלאכה" וכו' וכבר בארנו התועלת המגיע מזאת המצוה במה שקדם.

והנה שרשי המצוה הזאת הם שלשה עשר, והם לקוחים מגדר המלאכה זולת המעט מהם ואולם גדר המלאכה הוא, שהיא פעולה אנושית מסודרת משכל מעשי והיא תעשה בתואר מוגבל ובכלים מוגבלים יכוון בו תכלית מה מהתכליות שהם טוב מה, וזה כלו מבואר מענין המלאכות.

השרש הראשון הוא שכבר יתחייבו על כל סוג מן המלאכות ביחוד כמו שביארנו מאמרו "לא תבערו אש בכל משבתים"¹¹, וזה שההבערה היתה בכלל המלאכות ויצאת מהם לבאר ממנה שעל כל אב מלאכה כמו ההבערה יתחייבו עליה ביחוד, עד שאם עשאו כולם בהעלם אחד יתחייב חטאת על כל אחת ואחת, והם ט"ל אבות מלאכות. כמו שזכרנו, כבר נתבאר זה בשביעי משבת¹².

השרש השני הוא שמה שאינו מסודר משכל מעשי לא יכנס בגדר המלאכה, כמו שבירת הפירות, לאכול מה שבתוכם, ושבירת הכלים לקחת האוכל או המשקה שבתוכם, אם לא עשה השבירה בדרך מלאכה ואומנות. וזה כי בעלי החיים יעשו גם כן בשיוכלו עליו, ולזה לא יכנס בגדר המלאכה, כבר נתבאר זה בעשרים ושנים משבת¹³.

השרש השלישי הוא שהעושה מלאכה בזולת כליה הלקוחים בגדרה ובזולת

(ד) בר"י כתוב: כי בזה יהיה האדם נשמר יותר מעשות בו מלאכה עם וכו'.
(ה) בר"י כתוב: כי שבת היום, וזאת הזכירה שתהיה בדברים, ראוי שתהיה בכניסתו להבדיל בינו ובין זמן העובר, וכיצאתו להבדיל בינו ובין הזמן העתיד. וכאן מתחילים השורשים ללא תועלת נוספת במצוות.

11. שמות לה, ג.

12. שבת עג ע"א. וחייב על כל אב מלאכה — שבת עב ע"א.

13. שבת קמו ע"א. פטור זה של מלאכה שהיא פעולה טבעית אינו בשורה אחת עם אותם אלה שזכרו לעיל כדוגמת הסדר הראוי, הכלים הראויים וכדו'. מפני שהם הגדרות בפעולה שיש עליה שם מלאכה, ואילו פעולה טבעית לא נכנסת כלל בגדר מלאכה.

התואר המסודר בה פטור, כמו שנשא המשא ברגל, אן שהוציאו שנים מחט, או שכתב בפיו או ברגלו, או שאחזו שנים הקלמוס וכתבו, כבר נתבאר זה בשביעי ובעשירי משבת¹⁴, ובמקומות רבים זולתם.

השרש הרביעי הוא שהמלאכה שאינה מתקיימת לא תכנס בגדר המלאכה, כי נעדר ממנה התכלית. המגיע במלאכה ההיא, כמו הכתיבה במשקין שאין השומן ניכר ועומד, או הכתיבה בירקות שהם נפסדים בזמן קצר, כבר נתבאר זה בשנים עשר משבת¹⁵.

השרש החמישי הוא שתהיה כוונתו לעשות המלאכה ההיא שהוא עושה, כי כזולת זה לא יכנס בגדר המלאכה, וזה מבואר מגדרה, כבר נתבאר זה בראשון מחגיגה¹⁶. ולזה יתבאר שאם עשה המלאכה כמתעסק ובזולת כונה פטור, כבר נתבאר זה באחד עשר משבת ובעשירי מערובין¹⁷ ובמקומות רבים זולתם. ומזה השרש יתבאר שאם לא עשה המלאכה ההיא שיכוין אליה, אף על פי שנעשית מלאכה אחרת לא כיון אליה, פטור, כבר נתבאר זה ברביעי מכריתות ובעשירי משבת¹⁸.

השרש הששי הוא שהמלאכה שלא יכוין בה טוב מה, שלא יתחייבו עליה, כמו השורף גדישו של חברו לא להנקם ממנו כי אם על דרך הקלקול וההשחתה, כבר נתבאר זה בשני ובתשיעי משבת ובראשון מחגיגה¹⁹.

השרש השביעי הוא שכבר יתחייבו על המלאכה אף על פי שאינה מכוונת אם לא בעבור זולתה, כי אין מתנאי התכליות בגדר המלאכה שלא יהיה בעבור תכלית אחר, וזה מבואר בנפשו. והמשל שכבר יתחייבו על ההבערה כמו שביארה התורה, ואף על פי שהיא בעבור זולתה, כאילו תאמר שהיא לבשל או לאפות, כבר נתבאר זה ברביעי מכריתות ובעשירי משבת²⁰.

השרש השמיני הוא שהמלאכות שהגיעו חלקיהם אל תכליתם באופן מה שהגיעו, כמו מלאכת הכתיבה והאריגה והבנין, והנוהג מנהגם שהחלק המתחדש מהם הוא מתחדש על תכליתו עד שהם נשארים בזה האופן שהם מתחדשים²¹, הנה יתחייב על החלק הקטון שיהיה במלאכה ההיא מסכים הסכמה מה לכל.

14. צב ע"ב, שם ג ע"א (בד"ו הגירסא בששי ובשביעי ובשנים עשר).

15. שבת קד ע"ב.

16. חגיגה י ע"ב מלאכת מחשבת וכו' ורש"י שם.

17. ע"י שבת עב ע"ב, וכריתות יט ע"ב.

18. כריתות יט. שבת צב ע"ב (בד"ו הגירסא בשני משבת).

19. ע"י שבת קה. ע"ב באורך, וברמב"ם פ"א ה"ז, פ"ח ה"ז, ופ"ב ה"א.

20. כריתות כ (בד"ו הגירסא בשביעי משבת).

21. נראה שכוונתו למלאכות שבהן החלקים שנעשו נשלמו כמה שנעשה, ואין צורך לשכלל אותם בעצמם. בכתיבה, לרומא, ברגע שנכתבה אנת אחת — נשלמה אותה אות, ואין צורך להוסיף בה עצמה הוספות והשלמות.

והוא במלאכות שיהיו בקבוץ האחרים בשנים מהאחרים ההם כי הוא הקבוץ הראשון, כאילו תאמר שהכותב יתחייב כשכתב שתי אותיות, והאורג כשארג שני חוטי, ובמלאכות שיהיו הכמה המתדבק יתחייבו בחלק הקטן שידבק בו באופן מה תכלית המלאכה, ויזה החלק הראשון שאפשר שיעשה לפי הנהוג במלאכה] והיא, כבר נתבאר זה בשביעי ובעשירי ובשנים עשר ובשלשה עשר משבת; ומקומות רבים זולתם²².

השרש התשיעי הוא שהמלאכה שלא הגיע התכלית בחלק ממנה ובאופן שהזכרנו; לא יתחייבו על החלק ממנה; כי לא יקרא החלק ממנה מלאכה; וזה מבואר מגדר מלאכה. המשל כי ההוצאה היא עקירת החפץ ממקום מוקף מחיצות והנחתו במקום בלתי מוקף כמו שיתבאר, והנה מי שעקר ולא הניח או הניח ולא עקר הוא מבואר שלא יצדק על אחר מהם שיהיה מוציא זה החפץ, כמו שביארנו במה שקדם, ולזה לא יתחייב על כמו זה החלק מהמלאכה אם לא עשה המלאכה ההיא בכללה, כבר נתבאר זה בראשון משבת²³.

השרש העשירי הוא שההוצאה מרשות היחיד לרשות הרבים או ההבאה מרשות הרבים לרשות היחיד תקרא מלאכה. וזה מבואר ממה שאמר "איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקדש ויכלא העם מהביא"²⁴, למדנו מזה שההבאה היא מלאכה. וכבר יתבאר זה עוד מהמקושש שנתחייב מיתה בעבור היותו מקושש, למדנו מזה שנשיאת החפצים היא מלאכה כמו שביארנו במה שקדם. והוא על צד שני פנים האחד הוא הבאת החפצים מחוץ לפנים כמו הענין במלאכת המשכן או הוצאתם לחוץ, והוא מבואר מאד כי זה מן המלאכות²⁵, כי הרוב שיעשה הוא לקנות החפצים או למכרם, או להוציא מהבית מה שלא יאות שיסאר בבית או להביא לבית מחוץ מה שיצטרך שם, ולזה אמר הנביא "ולא תוציאו משא מבתיכם ביום השבת"²⁶, ומזה יתבאר שנשיאת החפצים בבית ממקום למקום או מבית לבית לא יקרא מלאכה, כי לא הוזהרם על נשיאת המשא, כי אם על הוצאתו מהבתים. והאופן השני הוא שיהיה האדם בחוץ ברשות הרבים ויוציא החפצים ממקומו שהוא ארבע אמות שם ברשות הרבים, כמו הענין במקושש, כי זה גם כן הוא מבואר שהוא מלאכה כמו שביארנו במה שקדם²⁷, כבר

(1) בד"ו חסר.

22. פ"ז — דף עג ע"א: פ"ב — דף קב ע"ב — קג ע"א: פ"ג — דף קה, ועוד שם. ועיין רמב"ם פ"א ה"ג.

23. שבת ב ע"א. ובגמרא ג ע"א והלאה, וברמב"ם פ"ב ה"ט.

24. שמות לו, ו.

25. כאן מבואר שהוצאה והכנסה הינן למלאכה חשובה. ועי' לעיל הערה 29 בביאור הפרשה:

26. ורמיהו יז, כב.

27. לעיל בביאור הפרשה כתב ובכלל הזה כי כבר תמצא שיעתיקו האנשים החפצים ממקום למקום וכו', ע"ש.

נתבאר זה באחד עשר משבת²⁸.

וראוי שתדע שמה שישא אותו האדם לתכשיט או לרפואה כמו האספלנית; ומה שישא לשמירה דרך מלבוש לא יכנס בגדר המלאכה. וזה מבואר כי כמו שנשיאת המלבוש אינה מלאכה, כן הענין באלו כי הם לצורך הנושא אותם, כבר נתבאר זה בששי משבת²⁹.

ולפי שהמקושש היה מקושש ממקום שהיה רשות הרבים והוא המדבר³⁰, למדנו שהמעביר החפץ יותר מארבע אמות ברשות הרבים חייב. ולפי ששעור רשות הרבים לא יתכן שיהיה בפחות מרוחב שש עשרה אמות באופן שיאות שישתמשו בו רבים ולא יעיקו קצתם לקצתם, לפי מה ששערו חכמים, ומה היה בדרך הרבים רוחב שש עשרה אמה, הנה ידענו שרשות הרבים שינהג בו זה הדין לא יהיה בפחות מזה הרוחב משש עשרה אמות³¹. והוא מבואר גם כן שאם היה מקורה אינו רשות הרבים כי הוא כמו בית³². וגם כן הנה מפני שההוצאה היא מפנים לחוץ שאינו פנים, כמו שיתבאר מדברינו בזה המקום, הוא מבואר שהוא ראוי שלא יהיה רשות הרבים מוקף מחיצות באופן שיפול עליו שם פנים, ולזה יחוייב גם כן שלא יהיה מקורה. ולפי שההוצאה מתוך מה, לא תשלם אלא אם (לא) היה התוך ההוא מוגבל ומוקף, למדנו שהוא ראוי שיהיה רשות היחיד מוקף ארבע מחיצות³³. ולפי שאינו ראוי להשתמש בו אם לא היה גבהו עשרה טפחים, ולא יתכן גם כן שיקרא בית לפי הוראת הגדר בפחות מזה השעור³⁴, ואם לא היה עם זה שעורו באורך ארבעה טפחים או יותר, וכן הענין ברוחב, ידענו שלא יהיה רשות היחיד אם לא היה גבוה עשרה טפחים או יותר ואם לא היה שעורו ארבעה טפחים או יותר באורך וברוחב³⁵, ולזה הוא מבואר שההוצאה מרשות היחיד למקום שאינו רשות הרבים לפי מה שהגבלנו, לא יתחייבו עליו מן התורה. וכן הענין בהבאה ממקום רשות הרבים למקום שאינו רשות היחיד לפי מה שהגבלנו³⁶.

וגם כן הנה ההוצאה לא תשלם אם לא היתה ממקום היה נח בו החפץ אל מקום ינוח בו החפץ³⁷ כמו שבארנו במה שקדם. והנה המקום הראשון שראוי

28. שבת צו ע"ב.

29. פרק במה אשה לאורך כל הפרק, וכן ברמב"ם הל' שבת פ"ט באורך.

30. שבת ו ע"ב, ולפחות בזמן שבני ישראל היו במדבר, אבל עי' רמב"ם שבת פ"ד ה"א ומ"מ שם.

31. גמרא שבת צט ע"א, וברמב"ם פ"ד ה"א.

32. שבת צח ע"א ורמב"ם פ"ד ה"א.

33. כשיטת הרמב"ם פ"ד ה"א. ויש ראשונים החולקים וסוברים שדי בשלש מחיצות.

34. שני גדרים בזה: א. בפחות מעשרה טפחים אינו ראוי לשימוש; ב. בפחות מעשרה טפחים אין עליו שם בית.

35. רמב"ם שם, ובגמרא במקומות רבים.

36. דין מקום פטור, עי' רמב"ם פ"ד ה"ז וה"ב.

37. רמב"ם פ"ב ה"ט.

שינוחו בו החפצים אינו באורך פחות מארבע טפחים, וכן הענין ברוחב. למדנו מזה שהמקום שאינו ארוך ארבעה טפחים ולא רחב ארבעה טפחים. אין העקירה ממנו עקירה ולא ההנחה בו הנחה³⁸. ואולם ידו של אדם הוא מקום ראוי להניח בו החפץ כי האדם ישמרהו בידו ויאחזהו בו, ולזה תהיה העקירה ממנו עקירה וההנחה בו הנחה³⁹.

וגם כן הנה מפני שרשות הרבים הוא המקום שמשתמשים בו רבים הוא מבואר שמה שיהיה ברשות הרבים שאינו ראוי שישתמשו בו רבים כמו הימים והנהרות⁴⁰ או התל שהיה ברשות הרבים שאינו ראוי שישתמשו בו רבים או מה שיהיה באור רשות הרבים⁴¹ למעלה מעשרה טפחים אין דינו דין רשות הרבים כי לא יאות שישתמשו בו רבים⁴², כבר נתבאר זה באחד עשר משבת, ובראשון ממנו, ובמקומות רבים זולתם.

השרש האחד עשר הוא שהמלאכה שיעשו כליו של אדם בשבת לא יתחייב עליה, כאילו תאמר שהניח הפת בתנור מערב שבת ונאפה בו בשבת, או מה שידמה לזה, וזה כי אין האדם מצווה על שביתת כליו, כבר נתבאר זה בראשון משבת⁴³.

השרש השנים עשר הוא שאין ראוי לאדם שישתדל שיעשו מלאכתו בשבת בנו ובתו הקטנים, שנאמר "לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך"⁴⁴. ומזה יתבאר שהתורה הזהירה אותו על שביתת בנו ובתו הקטנים, שנאמר "ועבדך ואמתך" וכוון בהם אל הקטנים, כמו שביארנו במה שקדם⁴⁵.

השרש השלשה עשר הוא שהאדם מצווה על שביתת בהמתו ממלאכה שנאמר "לא תעשה כל מלאכה וגומר ואמתך ובהמתך". והוא לאו שניתן לאזהרת מיתת בית דין⁴⁶ ואין לוקין עליו. אמר במקום אחר "למען ינוח שורך וחמורך"⁴⁷ וגו', אחד שור וחמור ואחד כל בהמה וחיה ועוף כמו שהתבאר מהשרשים הכוללים⁴⁸. והוא לאו הבא מכלל עשה ואין לוקין עליו. ולזה הוא מבואר שאסור

(ז) בד"ו חסר.

(ח) שיעשו כליו, בד"ו: שיעשה בכליו.

38. שבת ד ע"א.

39. שבת ד ע"א — ה ע"א.

40. שבת ו ע"א, ורמב"ם פי"ד הי"ד.

41. במשנה יז ע"ב, ובגמרא יח ע"א, לענין שביתת כלים (ובמשנה יט ע"ב — מדרכנו, אבל מדאורייתא שרי).

42. פסוק י'.

43. בביאור הפרשה.

44. שבת קנג — קנד.

45. שמות כג, יב.

46. המקום הראשון.

להוציא משא על הבהמה בשבת או לחרוש בה, וכבר נתבאר זה בכ"ד משבת⁴⁷. והוא מבואר שמה שתשא הבהמה לתבשיט נ"י או לשמרה מנזקן או לשמרה שלא תברח לא יקרא מלאכה, וזה מבואר מאד, וכבר נתבאר זה בחמישי משבת⁴⁸. השרש הארבעה עשר הוא שדחיה שבת אצל סכנת נפשו, כאילו תאמר שחולה שיש בו סכנה עושין לו כל צרכיו בשבת אף על פי שיש בהם מלאכה, כי כל המצוות נדחות מפני סכנת נפשות וזלתי שלש, והם עבודה זרה וגלוי עריות ושפיכות דמים, כי התורה נתנה לבריאות הגוף והנפש לא לנקמה והשחתה, וזה מבואר מדבריה כמו שזכר, ולזה אמר במצוות התוריות אשר יעשה אותם האדם וחי בהם⁴⁹. ואולם ששפיכות דמים אינו נדחה מפני סכנת נפשות הוא מבואר מאד, כי מה בצע להציל נפש בהריגת נפש אחרת⁵⁰. וכן הוא מבואר מאד שאין ראוי לעבוד עבודה זרה מפני סכנת נפשות, כי אין ראוי להאביד חיי הנפש שהם נצחיים בעבור העמדת חיי הגוף שהם חיי שעה. וזה תמצא בחנניה מישאל ועזריה שהפילו עצמם לתוך כבשן האש להמלט מלהשתחות לצלם הזהב שעשה נבוכדנצר⁵¹. ואולם גילוי עריות הוא מה שיצטרך אל ביאור, וכבר ביארנו זה רז"ל ממה שאמר בנערה המאורסה שנבעלת בשרה: "צעקה הנערה המאורסה ואין מושיע לה"⁵², וזה לאנת שאם היה שם אדם ראוי שיהיה מושיע לה באופן שיוכל עליו, ואפילו בנפש הרודף אחריה, אם לא יוכל להיות מושיע לה בזולת זה האופן. ולזה הוא מבואר שהנפש נדחית מפני העריות, וזה ממה שיתבאר ממנו במעט עיון שאין ראוי לדחות העריות מפני הנפש, כבר נתבאר זה בשמני מסנהדרין ובראשון מיומא ובשני מעבודה זרה⁵³, ובמקומות אחרים ונלתם. הגה זה השרש הוא כולל לכל המצוות באופן שזכרנו.

(ט) בד"ו חסר.

47. שבת קנג ע"א במשנה ובגמרא שם.

48. שבת נא ע"ב והלאה.

49. יקרא יח, ה.

50. משנה אהלות ז, ו.

51. דניאל ג.

52. דברים כב, כו, וזהו מקור הדין ולא טעם לדין.

53. סנהדרין עג ע"א, ושם עב ע"ב: אין דוחין נפש מפני נפש; יומא ט ע"ב; ע"ז לו ע"א.